

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ
ПРИ ПРЕЗИДЕНТОВІ УКРАЇНИ**

Інститут підвищення кваліфікації керівних кадрів

В. А. Гошовська, К. Ф. Задоя

**СТАНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ
ЕЛІТОЛОГІЧНОЇ ДУМКИ**

Навчально-методичні матеріали

**Київ
2013**

УДК 316.46:323.39](076)

Г57

*Схвалено Вченою радою Інституту підвищення кваліфікації керівних кадрів
(протокол № 1 від 28 лютого 2013 р.)
та Науково-методичною радою Національної академії державного управління
при Президентіві України (протокол № 36 від 16 квітня 2013 р.)*

Автори :

В. А. Гошовська, доктор політичних наук, професор, директор Інституту підвищення кваліфікації керівних кадрів НАДУ;

К. Ф. Задоя, заступник начальника відділу програмного забезпечення та інноваційних технологій Інституту підвищення кваліфікації керівних кадрів НАДУ.

Рецензенти :

А. П. Рачинський, доктор наук з державного управління, професор, вчений секретар, професор кафедри державного управління і менеджменту НАДУ;

Н. Б. Ларіна, кандидат педагогічних наук, перший заступник директора Інституту підвищення кваліфікації керівних кадрів НАДУ.

Гошовська В. А.

Г57 Становлення української елітологічної думки : навч.-метод. матеріали / В. А. Гошовська, К. Ф. Задоя. – К. : НАДУ, 2013. – 68 с.

Навчально-методичні матеріали підготовлено в межах Комплексної програми професійного розвитку осіб, зарахованих до Президентського кадрового резерву “Нова еліта нації”, які здійснюють навчання в Національній академії державного управління при Президентіві України.

Висвітлено головні принципи елітології як науки про еліти, основні ідеї елітизму, досліджується становлення української елітологічної думки, представлені інтелектуальні портрети окремих представників духовної еліти України.

Призначені для осіб, зарахованих до Президентського кадрового резерву “Нова еліта нації”, а також для професійного навчання державних службовців, посадових осіб місцевого самоврядування, працівників центральних і місцевих органів виконавчої влади в системі підвищення кваліфікації.

УДК 316.46:323.39](076)

*Видано на замовлення Інституту підвищення кваліфікації керівних кадрів НАДУ
при Президентіві України для осіб, зарахованих до Президентського кадрового резерву
“Нова еліта нації”.*

ЗМІСТ

Вступ	4
Гене́за елітологічних знань.....	5
Зародження української елітологічної думки.....	27
Концепції еліт в українській політичній думці кінця XVIII–XX ст.....	29
Еліта як носій прогресивних ідей розвитку суспільства. Егалітаризм у поглядах українських суспільно-політичних діячів кінця XIX – початку XX століття	40
Сучасні дослідники проблем елітології	59
Запитання і завдання для самоконтролю	64
Рекомендована література	66

ВСТУП

Наука про еліту у своєму розвитку пройшла довгий етап становлення та розвитку від елітарних ідей стародавнього світу до сучасних теорій та концепцій елітознавства, від соціокультурного контексту до – політико-адміністративного.

Проблема еліт нерозривно пов'язана з розвитком людського суспільства, еліта завжди, у всі часи була у суспільствах вибраною верствою, меншістю суспільства, що прагнула до влади. Вона була і буде квінтесенцією народного досвіду, тому питання становлення політико-владної еліти, її ролі в державотворчих процесах і політичному житті держави та питання становлення та виховання нового покоління еліти є надзвичайно важливою проблемою, як для дослідження, так і для соціальної практики.

Знання про склад, види і закони функціонування еліт в історії і сучасності постійно розвиваються, з'являються нові концепції та теорії, які розглядають еліту з урахуванням специфіки масової психології і влади у прив'язці до певної країни.

В умовах демократизації суспільних відносин важливого значення набуває дослідження проблем політичної еліти, що має великий науково-пізнавальний інтерес і практичну значимість.

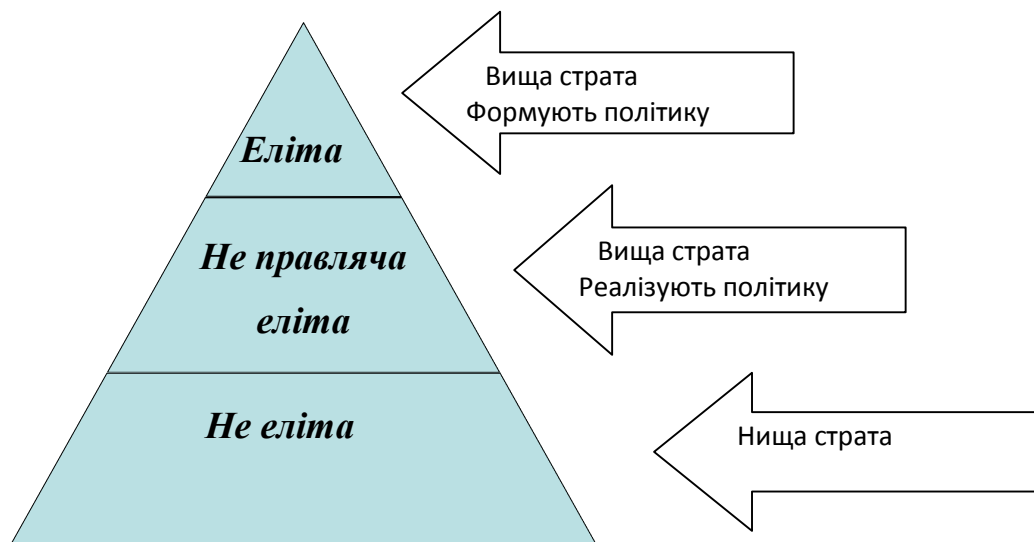
В сучасній науці існує багато різних, іноді протилежних за теоретичним наповненням визначень поняття політичної еліти. Вчені розглядають феномен еліти використовуючи різні підходи: ірраціональний (підхід, застосований у філософських науках), біологічний, психологічний, харизматичний, технократичний, історичний тощо. Однак, практично всі вчені та політики під елітою розуміють порівняно невеликі групи вибраних осіб, яким або притаманні сильна воля та великі знання, або вони обіймають керівне становище в політичній, економічній, військовій чи духовній сферах, або об'єднують обидві риси. Це групи, які, як правило, мають вищий соціальний статус, певну єдність інтересів і цілей, а також чималі офіційні повноваження, можуть контролювати діяльність усіх ключових інститутів суспільства.

Сторіччя бездержавного існування України позначилося на процесі формування політичної еліти та його теоретичному осмисленні. Власне, до ХХ сторіччя, до спроби відновлення державності під час визвольних змагань 1917-1920 років, дослідження елітотворчих процесів можна простежити хіба що в художній літературі. Перші спроби творення елітарних теорій на українському ґрунті пов'язані з іменами В'ячеслава Липинського та Дмитра Донцова. 1991 рік став початком зростання інтересу українських вчених – філософів, істориків, політологів – як до власної історії загалом, так і до історії розвитку української еліти зокрема.

У даному навчальному посібнику розглядаються головні принципи елітології як науки про еліти, основні ідеї елітизму, досліджується становлення української елітологічної думки, представлені інтелектуальні портрети окремих представників духовної еліти України.

ГЕНЕЗА ЕЛІТОЛОГІЧНИХ ЗНАНЬ

Відомо, що будь-яке суспільство поділяється на тих, хто керує і управляє, і тих, ким керують та управляють. Іншими словами – на тих, хто здійснює в державі політичну владу, та тих, по відношенню до кого ця влада здійснюється. Відносини між цими групами людей лежать в основі всієї політичної історії.

Політична практика доводить, що процес розподілу влади не передбачає рівноцінної участі в ньому всіх громадян. В будь-якому суспільстві до влади причетне лише вузьке коло людей, по відношенню до яких застосовують поняття провідна верства, правлячий клас, аристократія, володарююча еліта.

Термін еліта походить від латинського “electus” – обраний і французького “elite” – відбірне, краще. Еліта – група осіб, яка займає провідне або керівне положення в певній галузі людської діяльності (політичній, управлінській, військовій, економічній, бізнесовій, науковій, культурній тощо) та наділена особливими якостями. Синонімами терміну “еліта” в суспільно-політичних науках та державному управлінні є – “правляча верхівка”, “правлячий прошарок”, “правлячі кола”.

Починаючи з XVII ст., термін “еліта” використовувався для позначення товарів найвищої якості. У XVIII столітті застосування терміна розширилося – його почали вживати для характеристики кращих військових частин та вищої знаті.

У сфері суспільно-політичних наук цей термін вперше зустрічається на межі XIX-XX ст. у наукових працях французького дослідника Ж.Сореля та італійського ученого В.Парето. За визначенням В.Парето, еліта – це люди, які отримали найвищий індекс у сфері своєї діяльності.

На зламі XIX-XX сторіч не було спільних підходів як до визначення поняття “еліта”, так і до її структурних елементів, особливостей зміни (циркуляції). Попередні визначення елітаристського ідеалу у XX сторіччі поступово модернізуються, йому надають інші словесні та змістовні конструкції, але суть при цьому фактично не змінювалася.

У ХХ столітті поняття еліта міцно увійшло до соціологічних і політологічних словників, незважаючи на те, що носить дискусійний характер (на думку деяких науковців може бути принизливим для інших категорій населення і суперечить ідеалам демократії).

У радянській науковій літературі правляча верхівка, до якої відносився вищий чиновницький апарат та адміністрація, позначалася терміном “бюрократія”. Термін “еліта” вперше зустрічається у другій половині 50-тих років ХХ ст. де він спочатку використовувався, переважно, для критики еліти у капіталістичних країнах. Пізніше, у 80-ті роки елітою називають вищих партійних чиновників, урядовців, військовослужбовців, провідних науковців, частину радянської інтелігенції, що була задіяна у керівній управлінській роботі.

Нині в різних колах, як наукових, так і не наукових, говорять про політичну еліту, де-факто зараховують до неї всіх вищих державних чиновників, депутатів та лідерів політичних угруповань. Багато науковців поряд з поняттям “політична еліта” досить часто використовують дефініції “політичний клас” – сукупність осіб, професійно задіяних у сфері політики, та “правлячий клас” – вища суспільна група в системі соціальної ієрархії, з якої рекрутуються представники політичного класу.

Вчені, науковці, політологи досить часто, розглядаючи еліту в політичному контексті, оперують двома близькими, але не тотожними поняттями: “володарююча еліта” і “політична еліта”.

Необхідно зазначити, що поняття “володарююча еліта” по відношенню до “політичної еліти” є ширшим і охоплює всі групи, які мають владні ресурси, зокрема економічну, військову, бюрократичну, ідеологічну та власне політичну еліти (див. рис. 1).

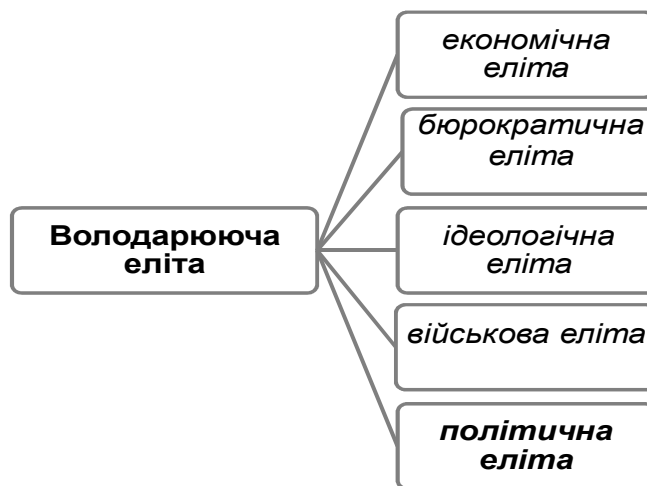

Рис. 1. Структура володарюючої еліти

Термін “політична еліта” використовується лише по відношенню до керівників держави, членів уряду, депутатів, тобто тих, хто безпосередньо приймає політичні рішення на державному або регіональному рівні.

Елітарна група	Склад	Загальна характеристика групи
<i>економічна</i>	Група людей, яка контролює головні економічні ресурси суспільства: великі власники, можновладці і провідні менеджери фінансово-промислових корпорацій тощо.	Виступають найбільш відчутною групою тиску на владу, використовуючи для цього як безпосередні контакти з політиками, так і підконтрольні собі ЗМІ і гроші, направлені на фінансування партій і виборчих компаній
<i>військова</i>	Генералітет і вище офіцерство.	Вплив на владу визначається концентрацією в руках військової еліти значної кількості засобів знищення і людей, готових за першим наказом їх використати, а також мілітаризмом самого суспільства
<i>бюрократична</i>	Чинники державного апарату	Роль і вплив бюрократичної еліти на державотворчі процеси обумовлюється участю в процесі підготовки і реалізації важливих політичних рішень
<i>ідеологічна</i>	Видатні діячі культури, науки, представники мас-медіа тощо	Ця група покликана формувати ідеологію суспільства і свідомість мас
<i>політична</i>	Керівники держави, члени уряду, депутати законодавчого органу. У більш широких трактуваннях до неї відносять і політичні фігури середньої ланки, значущі для регіональної політики	Ця група осіб безпосередньо приймає політичні рішення на державному рівні, формує та визначає шляхи реалізації державної політики.

Визначення тих, кого можна назвати елітою, у соціології та політології далеко не однозначне: так називають людей, які отримали найвищий індекс у сфері своєї діяльності (Парето); найбільш активних у політичному відношенні особистостей, що зорієнтовані на владу, тобто організовану меншість суспільства, правлячий клас (Моска); людей, які користуються в суспільстві найбільшим престижем, статусом, багатством; осіб, що інтелектуально чи морально стоять над масою, мають розвинуте почуття відповідальності (Ортега-і-Гассет); людей, наділених владою (А.Етціоні); осіб, наділених формальною владою в організаціях та інститутах, які визначають соціальне життя (В.Пай); “богонатхненних” особистостей, які володіють харизмою (З.Фрейд); людей, які мають формальну владу в організаціях та інститутах, що визначають суспільне життя (Т.Дай); творчу меншість суспільства на протигагу нетворчій більшості (А.Дж.Тойнбі); меншість, що здійснює найбільш важливі функції в суспільстві (А.Келлер); людей, які керуються в суспільстві найбільшим престижем, багатством та статусом (Г.Ласуел); особистостей, які професійно керують справами суспільства і врегульовують конфлікти (Дж.Сарторі); меншість, що посідає найвищі позиції у системі ключових соціальних інститутів (М.Паренті, Р.Міллс); особистостей, які регулюють соціальні відносини науковим впливом (Дж.Гелбрейт); активна та авторитетна аристократія для організації пасивної меншості (В.Липинський); порівняно невеликі групи, які складаються з осіб, що посідають провідне становище в політичному, економічному, культурному житті суспільства (теорія елітного плюралізму); найбільш кваліфікованих спеціалістів, менеджерів та

вищих службовців у системі бюрократичного управління (теорія технологічного детермінізму); провідних представників різних соціальних груп – професійних, етнічних, локальних (Ж.Боден). У будь-якому разі, дихотомія еліта – маса є провідним методологічним принципом аналізу соціальної структури суспільства.

Родоначальник федералізму Гамільтон розглядав еліту з позиції об'єктивно існуючих, на його думку відмінностей між громадянами, які рівні лише по народженню; Веблен – як економічну і фінансову олігархію специфічних цілей і цінностей; Міхельс встановив “залізний закон еліт”, виходячи з того що еліта - внеисторическое соціальне явище; Миллс - ввів поняття “Роздробленості еліт”, виявивши, що в усіх сферах сучасної діяльності існують окремі еліти.

Політичні доктрини демократичного лібералізму й неолібералізму намагалися не вживати поняття “еліта”. Авторитет М. Вебера та сформульованої ним концепції бюрократії, а також праці численних європейських та американських учених епохи НТР змінили ситуацію і навіть певним чином реабілітували поняття еліти. Звичайно, зміст самого поняття змінився, трансформувався. Однак, незважаючи на це, суть збереглася: еліта — відібрана, вибрана, краща меншість, що дає високоякісний, дуже вагомий результат¹.

Елітистська традиція стародавнього світу

Елітистська традиція в соціально-політичній думці – одна з найстаріших, тому природно займає гідне місце в класичній спадщині політології. Ідеї поділу суспільства на “вищих” і “нижчих”, “аристократію” і “простолюдинів” виникли в глибокій старовині та знайшли своє обґрунтування у працях Конфуція, Платона, Аристотеля, Макіавеллі, Ніцше та ін.

Елітистська традиція в соціально-політичній думці – одна з найстаріших, тому природно займає гідне місце в класичній спадщині політології. Ідеї поділу суспільства на “вищих” і “нижчих”, “аристократію” і “простолюдинів” виникли в глибокій старовині та знайшли своє обґрунтування у працях Гуань Чжуна, Конфуція, Геракліта, Сократа, Платона, Аристотеля, Макіавеллі, Ніцше та ін.

Давньокитайські мислителі ще у першому тисячолітті до нашої ери відзначали важливість ролі правителів, їх вплив на становлення та розвиток держави, вони намагалися побудувати нормативну модель правителя, яка б функціонувала на засадах законів та правил.

Гуань Чжун

Першим в історії Китаю висунув концепцію про управління країною на підставі закону (“Закони – батько і мати народу”) **Гуань Чжун**. Він говорив про єдність та все загальність закону: “Правитель і чиновники, вищі і нижчі, знатні і підлі – всі повинні дотримуватися закону. Це і називається великим мистецтвом управління”². Гуань Чжу, будучи засновником легізму та діючим політиком, намагався поставити закон над правителями, однак більш пізні теоретики

¹ Кухта Б., Теплоухова Н. Політичні еліти і лідери. - Л. – 1996

² Цяо Чжанлу. Г.Ч. (Гуань Ю) // Чжунго гу да и чжумин чжэсюэцзя пинчжуань (Критич. біографії знаменитих філософів древнього Китаю). Т. 1. Цзинань, 1982.

легизма не підтримали цю ідею. Гуань Чжу сприймав закони, які створюються правителями, як такі, що є засобом обмеження прав спадковості, аристократії на успадкування вищих адміністративних посад: “Тільки керуючи на підставі закону, можна висувати гідних і усувати поганих”³.

Хань Фей

Інший відомий древньокитайський мислитель **Хань Фей**, який завершив систематизацію легіалізму, спостерігаючи піднесення та ослаблення царств дійшов висновку, що головні причини загибелі держав пов’язані із станом центральної влади. Хань Фей відзначав, що слабкий правитель і брак твердих законів, призводять до зростання могутності шляхетних сімейств, які для свого вдоволення будують розкішні палаци, розорюючи тим самим народ, а, в свою чергу, що бідніший народ, то бідніша держава. В таких державах процвітають маги, і люд “захоплюється жертвопринесеннями духам”. За визначенням Хань Фея мудрий і сильний правитель повинен спиратися на справедливі закони, вміти використовувати силу влади і вправно керувати людьми. Закони мають бути обов’язковими для всіх людей. Мистецтво управління важливе тому, що інтереси правителя і чиновників, тобто тих, хто буде впроваджувати закони в життя, - протилежні.

Конфуцій

Починаючи з давньокитайського мислителя **Конфуція**, ідеї поділу суспільства на вищих і нищих (теорія еліт) виділилася в самостійний напрямок політичної думки. Як прихильник чіткого соціального розмежування, Конфуцій виділяв шляхетних мужів не за походженням, а за моральними якостями.

За вченням Конфуція держава є великою патріархальною родиною, в якій влада правителя опирається виключно на його авторитет, подібний до батьківського, а також на чиновників, відданих ідеї служіння спільній справі. Він проголошував одні норми поведінки для “благородних” людей, для тих, хто повинен керувати, а інші – для “низьких”, зобов’язаних коритися.

Вчені античності Аристотель, Геракліт також підкреслювали необхідність нерівномірного розподілу суспільства, вважаючи, що “одні повинні правити, а інші їм коритися”. Аристотель писав: “Одні люди за природою вільні, інші раби, і цим останнім бути рабами корисно і справедливо”⁴.

Розвиток ідей про ідеальний тип людини, започаткований греками, а пізніше підтриманий і римлянами є одним із важливих історичних надбань античної соціально-політичної думки, що вплинуло на подальший розвиток концепцій елітарності суспільства. Необхідність вироблення такого погляду була обумовлена самою природою античного громадянського суспільства, його тяжінням до нормативності у всіх сферах життя. Соціальна і політична природа античного суспільства визначалася тяжінням до станової корпоративності та елітарності. Полісний⁵ лад обумовлював не тільки різноманітність і повнокровність культурного життя, яке підживлювалося релігією, міфологією тощо, але і невпинне прагнення до вироблення аристократичного ідеалу, що відо-

³ Переломов Л.С. Конфуцианство и легизм в политич. истории Китая. М., 1981. С. 20, 21.

⁴ Аристотель. Соч. в 4 т. Т.4. / Перевод: Общ.ред. А.И.Доватура. – М.: Мысль, 1983. – 830 с.

⁵ Поліс — самостійна одиниця розселення з управлінням в центрі цього поселення.

бражав іншу сторону життя античного суспільства – її очевидну елітарність. Така подвійність соціальної природи античного суспільства не могла не знайти свого відображення в культурі та ідеології.

Сократ

Прообразом елітарних теорій можна назвати погляди афінського філософа **Сократа**, який разом із його послідовниками – Ксенофонтом, Платоном, а пізніше і Аристотелем, розробляли ідеальну модель суспільства, ядром і складовою частиною якого є людина ідеального типу – як громадянин, так і правитель. Усі вчення про ідеальне суспільство ґрунтуються на основі реально існуючої полісної системи. Ідеальне суспільство – це нерозривний ланцюг, який складається з ідеальної держави, ідеальних людей, ідеального виховання і освіти. Сама можливість існування ідеальної держави базується на ідеї співтовариства спеціально відібраних для цієї мети ідеальних людей, але самі ці люди є продуктом глибокопродуманої і детально розробленої системи виховання і освіти, яку, в свою чергу, здійснює все та ж ідеальна держава. Зрозуміло, для цього замкнутого кола ідей величезне значення набувала проблема першої ланки, без визначення якої вся система втрачала свій сенс і ставала фікцією. Однак, кожна школа і кожен мислитель визначали цю першу ланку по-різному, одні – виходячи з розуміння фундаментальної ролі держави, інші, як Сократ і його послідовники, – зводячи вирішення проблеми до формування ідеальної особистості⁶.

Сократ вважав, що лише наявність добродішних якостей у людини є обов'язковим критерієм для управління державою.

Платон

Учень та послідовник Сократа – **Платон** порівнював політичну нерівність з якістю душі, властивою тим або іншим групам населення. На його думку державні функції можуть виконувати лише вибрані – ті, хто має особливе виховання і отримав достатній досвід управління державними справами, а тих людей, які не мають таких характеристик, необхідно усувати від здійснення управлінських функцій.

Платон пояснював необхідність і природність еліти своїм вченням про душу. Душу людини мислитель розглядав як сукупність чеснот, опанування якими відбувається завдяки правильно організованій освіті. Перша її частина – це розумна, звернена до ідей. Розумна частина душі основа добродішності, мудрості. Друга – палка, афектно-вольова частина душі – основа мужності. Третя частина – чуттєва, рухома пристрастями і жаданнями. Ця частина душі має бути обмежена в проявах розумом. Гармонійне поєднання усіх частин душі під регулятивним керівництвом розуму дає гарантію справедливості. Перші дві частини притаманні лише невеликій кількості людей – вибраним, а третя притаманна усім, навіть простим людям.

Платон вирізняв три соціальні групи: правителів-філософів, воїнів-охоронців і простих людей (керовану більшість). Платон розробив систему формування правлячої еліти: відбір в еліту, виховання і освіту потенційних лідерів еліт.

⁶ Никитюк Е.В. К развитию представлений об идеальном человеке в греческой литературе V-IV вв. до н.э.: понятие и образ – Режим доступа <http://ancientrome.ru/publik/nikituk/nik05f.htm>

У своїх працях Платон детально розглядає завдання і зміст освіти представників двох перших груп, оскільки вважав організацію їхньої пайдей⁷ головним завданням ідеальної держави. Правителі, на думку Платона, повинні бути гарантами великої справи – освіти і виховання. Освіта третьої групи – особиста справа кожного, вважав Платон.

Платонівська філософія обраності, як і вся елітологія наступних століть, базується на категорії зверхності – переваги, насамперед особистої гідності людини.

Родоначалники проблем елітизму

Елітистська традиція в соціально-політичній думці - одна з найстаріших, тому природно займає гідне місце в класичній спадщині політології. Ідеї поділу суспільства на “вищих” і “нищих”, “аристократію” і “простолюдинів” виникли в глибокій старовині та знайшли своє обґрунтування у працях Конфуція, Платона, Аристотеля, Макіавеллі, Ніцше та ін.

Ніколо Макіавеллі

Родоначалником наукового розгляду проблем правлячої еліти вважають італійського філософа **Ніколо Макіавеллі**, який заклав основи наукового обґрунтування теорії еліт. У центрі його уваги були проблеми влади та механізми її застосування. Він доводив, що люди є матеріалом для реалізації інтересів меншин, які здатні використовувати природні нахили, почуття та прагнення людей. Вони завжди будуть панувати над незгуртованими масами людей, які не здатні досягти реальних важелів суспільного життя. Макіавеллі мав на меті створення науки управління людськими масами, яка б не будувалася на виявленні основних мотивів людських дій. Саме він уперше звернув серйозну увагу на еліту як правлячу групу, що здійснює керівництво суспільством.

Макіавеллі вважав, що існують два способи дії для досягнення цілей: шляхом закону або шляхом насильства. Перший спосіб - спосіб людський, другий, - диких тварин. Государі повинні уміти користуватися обома способами.

Макіавеллі звільняє політику від принципів моралі. Відомо, що ім'ям Макіавеллі (“макіавеллізм”) називається політика, заснована на культурі грубої сили, зневазі нормами моралі. Самовпевненість, сміливість і гнучкість - ось від чого залежить успіх політики, на думку Макіавеллі. При розгляді форм державного устрою він віддає перевагу республіці, а не монархії. Єдиновладність потрібна при створенні і реформуванні держав, а республіканське правління є кращим для підтримки державної влади.

У трактуванні Макіавеллі політичний лідер – це государ, що об'єднує і представляє все суспільство і що використовує будь-які засоби для підтримки громадського порядку і збереження свого панування. Розроблені Макіавеллі

7 Пайдея, Пайдейя ([грец. Παιδεία](#) – виховання дітей) – виховання, навчання дитини – процес підготовки громадян в античному полісі, формування зрілого чоловіка з нетямущої дитини. У ширшому значенні: освіченість, освіта, культура. У цьому терміні виражена не тільки ідея зв'язку освіти з вихованням, але й ідея глибокого контакту виховання та навчання, набуття стійких навичок. Усе це максимально досягається в мистецтві

практичні поради для правителів, що передбачають майстерне поєднання хитрості і сили, високо цінували Кромвель, Наполеон і багато інших відомих політиків.

Н. Макіавеллі переніс проблему політичної еліти та лідерства з області уявного в площину реального життя. У роботах “Государ” і “Роздуми про першу декаду Тита Лівія” він визначив природу, функції і технологію політичного лідерства. Н. Макіавеллі зміг вичленувати зміст лідерства, при цьому виходячи зі спостережень за реальною поведінкою правителя і його взаємин з підданими. Таким чином, в основі лідерства, за Макіавеллі, лежить орієнтація на владу. Володіння владою пов’язано насамперед з отриманням багатства і привілеїв. Властивість прагнути до влади не залежить від особистих переваг або недоліків. Воно діє на зразок об’єктивного закону, не залежного від волі і свідомості людей. Успіх у просуванні до вершин влади обумовлений не стільки інтенсивністю орієнтації на владу, скільки готівковими коштами.

Правитель, який бажає домогтися успіху у своїх починаннях, повинен погоджувати свої дії з законами необхідності, інакше кажучи, долі, а також з поведінкою підлеглих. Сила буває на його боці тоді, коли він враховує психологію людей, знає особливості їхнього способу думок, моральні принципи, переваги і недоліки.

Н. Макіавеллі зробив висновок, що в основі поведінки людей лежать два мотиви – страх і любов. Їх і повинен використовувати правитель в першу чергу.

При здійсненні влади краще поєднувати обидва мотиву. Однак у реальному житті це майже недосяжно, і для особистої вигоди правителя краще тримати підданих у страху. Але треба діяти так, щоб страх не переріс у ненависть, інакше правителя можуть повалити обурені піддані. Для того щоб це не відбулося, лідер не повинен зазіхати на майнові та особисті права громадян.

Н.Макіавеллі виводить характерні риси притаманні еліті, виходячи з взаємодії “правитель – піддані”. Мудрий правитель поєднує в собі якості лева (силу і чесність) та якості лисиці (містифікацію і майстерне удавання). Таким чином, він володіє як природженими, так і набутими якостями.

Макіавеллі вивів чотири основні принципи, що вплинули на розвиток сучасного соціального управління:

1) авторитет, або влада лідера, формується і вкорінюється упідтримці прибічників;

2) підлегли повинні знати, що вони можуть чекати від свого правителя, і розуміти, що він чекає від них;

3) правитель повинен мати волю до виживання;

4) правитель - завжди є зразком мудрості і справедливості для своїх прибічників.

Фрідріх Ніцше

Німецький мислитель, філософ **Фрідріх Ніцше** (1844–1900) пояснює неоднорідність суспільства, розподіл на обраних та масу різним прагненням людей та наявністю “волі до влади”: одні (обрані, аристократія, еліта) - обдаровані натури – мають велику владу, інші низького походження – приречені підкорюватися. Вибрані є творцями культури, творцями вищих духовних цінностей, але можливе створення цінностей і існування еліти лише завдяки рабській праці мас, натовпу. Тому підпорядкування і рабство виправдані.

Ніцше вважав, що справжня еліта аристократична, але це не аристократія по крові, по знатності або за місцем у суспільній ієрархії, це “аристократія духу”, як носій особливих вольових і метафізичних якостей. Між цією кастою і “підданими” – величезна суспільна та історична дистанція, але головна відмінність – це не “зовнішні” якості, а властиве еліті “прагнення до збільшення дистанції в самій душі”.

За Ніцше, квінтесенція світовідчуття представників еліти в тому, що вони відчують себе мірилом цінностей, вони не потребують схвалення, вони усвідомлюють себе тим, що становить цінність речей, тільки вони створюють справжні цінності.

Засновники і класики теорії еліт кінця XIX – початку XX ст.

Визнаними засновниками класичної елітології, її “патріархами” є італійські соціологи Г. Моска, В. Парето, Р. Михельс. Їм вдалося досить предметно і конкретно сформулювати основні положення науково-філософської концепції еліти, представити їх у формі певної системи поглядів відносно того соціального прошарку, який через володіння найбільшою кількістю позитивних якостей, цінностей і пріоритетів (влада, багатство, походження, культура, сила волі, місце в церковно-духовній сфері тощо) займає найбільш впливові позиції в громадській ієрархії.

До представників першого покоління елітологів, наукова діяльність яких доводиться на кінець XIX - першу третину XX століття, відносяться також французький політолог Ж. Сорель, видатний німецький соціолог М. Вебер, іспанський культуролог і політолог Х. Ортега-і-Гассет.

Вони сформулювали абетку сучасної доктрини елітаризму. Їх численні послідовники розвивали і переосмислювали окремі положення, але фундаментальні підстави залишаються і понині практично непорушними. Саме вони зробили еліту предметом спеціального дослідження, спробували дати їй дефініцію, розкрити структуру, закони функціонування, роль в соціальній і політичній системі. Особливу практичну значимість мають відкриті ними закономірності циркуляції і зміни еліт, елітарна структура суспільства як необхідність і як норматив.

В кінці XIX – на початку XX сторіччя зростає інтерес науковців – філософів, соціологів, політологів – до дослідження політичної еліти. Виникають різноманітні напрямки, школи, виходить друком низка статей та монографічних досліджень, присвячених різним аспектам аналізу еліт. Однією із найвпливовіших є школа “макіавеллістів”, вплив якої вагомий і на даний час.

Вільфредо Парето

Італійський соціолог і економіст **Вільфредо Парето**, один з найвидатніших представників позитивістської соціології кінця XIX - початка XX ст., сприяв широкому проникненню в соціологію математичних і статистичних методів дослідження. Але, як і інші соціологи-позитивісти, що претендували на строгу науковість і безпартійність своєї теоретичної системи, він досить часто запозичував догми і забобони того соціального прошарку, до якого належав і інтереси якого відстоював.

Парето обґрунтовував свою елітарну теорію біопсихічними якостями індивідів. Поділ на спроможну управляти суспільством еліту й нееліту він вважав

суттєвою ознакою всіх людських суспільств, а кругообіг еліт (тобто їхню стабілізацію і подальшу деградацію) – рушійною силою суспільного розвитку.

Парето виходить з того, що фундаментальним соціальним законом є закон “соціальної гетерогенності”, внутрішній диференційований, серцевиною якого є протиставлення маси керованих індивідів невеликому числу керівників, яких він і називає елітою. Соціальна система знаходиться в русі, переживає підйоми і спади, але, згідно з Парето, завжди прагне до рівноваги. Причому це рівновага не статична, а динамічна. І головне: динаміка соціальної структури ініціюється і навіть детермінується елітою - правлячою меншістю. Утримується ж еліта при владі “частково за допомогою сили, частково з відома більш чисельного керованого класу”.

Парето розрізняє два види еліти: правлячу, тобто що бере участь в здійсненні політичної влади і неправлячу. Соціальна стратифікація зображається в його теорії у вигляді піраміди, що складається з двох прошарків: її вершину складає нечисленна еліта (“вищий прошарок”), а іншу частину - основна маса населення (“нижчий прошарок”). Еліти існують в усіх суспільствах, незалежно від форми правління. З одного боку, він характеризує представників еліти як найбільш здатних і кваліфікованих в певному виді діяльності, як результат природного відбору. В цьому випадку Парето має на увазі суспільство з відкритою класовою структурою і досконалою системою соціальної мобільності. В цілому, у Парето домінує таке уявлення про формування еліти, але зустрічаються твердження, що люди можуть носити “ярлик” еліти, не маючи відповідних якостей. З одного боку, він характеризує представників еліти як найбільш здатних і кваліфікованих в певному виді діяльності, як результат природного відбору. В цьому випадку Парето має на увазі суспільство з відкритою класовою структурою і досконалою системою соціальної мобільності. В цілому, у Парето домінує таке уявлення про формування еліти, але зустрічаються твердження, що люди можуть носити “ярлик” еліти, не маючи відповідних якостей. Характерні риси представників правлячої еліти: високий ступень самовладання, вміння використовувати для своїх цілей слабкі місця інших людей, здатність переконувати, спираючись на людські емоції, здатність застосовувати силу, коли це необхідно. Якщо еліта нездатна застосувати одну з останніх якостей (переконання або силу), вона зникає із суспільного життя і поступається місцем іншій еліті, здатній переконати або застосувати силу. Звідси теза Парето: “Історія – це кладовище аристократії”.

Згідно з Парето, індивіди нерівні між собою в фізичному інтелектуальному, моральному відношеннях, тому соціальна нерівність здається йому абсолютно природним, очевидним і реальним фактом. Люди, які мають найбільш високі показники в тій або іншій області діяльності, складають еліту (правлячий клас, панівний клас, вищий прошарок, аристократію).

Для виявлення того, хто може бути віднесений до еліти, Парето пропонує статистичний метод: “Припустимо, що у всіх областях людської діяльності індивідові дається індекс, що є ніби оцінкою його здатностей, подібно тому, як ставлять оцінки на екзаменах з різних предметів у школі. Дамо, наприклад, тому, хто довершено робить свою справу, індекс 10. А тому, чий успіх зводяться тільки до наявності єдиного клієнта, – індекс 1, так, щоб можна було

поставити 0 кретинові. Тому, хто зумів заробити мільйони (неважливо, чесним або безчесним шляхом), ми поставимо 10; людині, що заробляє тисячі франків, – бал 6, тим, хто ледь уник будинку для бідних – 1, залишивши 0 тим, хто туди потрапив... Сукупність людей, кожний з яких одержав у своїй сфері діяльності найвищу оцінку, назовемо елітою... Дамо, наприклад, видатному юристові бал 10; тому, хто не дістав жодного клієнта – 1, резервуючи 0 для ідіота. Спритному шахраєві, який обманює людей і не попадається під карний кодекс, ми поставимо 8, 9 або 10 залежно від числа простаків, яких він заманив у свої сітки або кількості грошей, які він у них виманив. Убогому дрібному злодієві, що краде їдальні предмети у шинкаря і на додаток схопленого за комір жандармами, ми поставимо 1... Шахістам можна надавати більше точні індекси, ґрунтуючись на кількості і якості виграних партій. І так далі для усіх сфер діяльності...”⁸. Саме така система критеріїв елітизму за Парето. Головне, в кінцевому результаті, здатність заволодіти багатством.

Суспільна нерівність залежить у більшій мірі від людської природи, ніж від економічної організації суспільства. Нерівномірність пов’язана з тим, що меншість управляє більшістю, удаючись до сили і хитрості, причому меншість прагне легітимізувати свою владу, вселяючи керованим думку про те, що вона відображає інтереси суспільства, що маси повинні підкорятися еліті, визнавати її законне і природне право на багатство тощо⁹.

Таким чином, підхід Парето нейтральний в ціннісному відношенні, в його розумінні еліти не потрібно шукати моральний або метафізичний сенс, а лише спробу об’єктивного досягнення соціальної диференціації. Еліту, з його точки зору, складають ті, хто опиняється на вершині соціальної піраміди в реальній боротьбі за існування.

Парето досить широко тлумачить поняття еліти. Він говорить про те, що вищий прошарк суспільства утворюють індивіди, які мають великий вплив і багатство. До еліти Парето відносить передусім комерційну, політичну, військову, релігійну верхівку. Причому не має сенсу задаватися питанням про те, справжня або несправжня еліта і чи має вона право на цю назву. Це еліта де-факто.

У Парето також зустрічається розуміння еліти у вузькому сенсі. Це та її частина, яка грає визначальну, правлячу роль в політиці. У цьому сенсі слово еліта, відповідно до Парето, виявляється аналогом політичного класу Г.Моски. Отже, не всю еліту можна назвати правлячею, деякі з них утворюють неправлячу еліту. Так, активісти багаточисельних політичних партій, поза-системна опозиція, видатні учені-політологи входять в еліту, але не чинять значного впливу на уряд, сааме ця еліта називається неправлячею.

Як правило, між елітою і іншою масою населення постійно відбувається обмін: частина еліти переміщається в нижчий прошарок, а найбільш здатна частина останньої поповнює склад еліти. Процес оновлення вищого прошарку Парето називає “циркуляцією еліт”.

⁸ Парето В. Избранное. – Одеса, - 1999. – С. 89.

⁹ Гошовська В.А. Основи вітчизняного парламентаризму : підруч. для студ. вищ. навч. закл. : у 2 т. / за заг. ред. В.А.Гошовської. – К. : НАДУ, 2012. – Т. 2. – С. 15

Головними ідеями теорії циркуляції еліт є те, що соціальна система прагне до рівноваги і при виведенні її з цього стану з часом повертається до нього; процес коливання системи і приведення її до “нормального стану” рівноваги утворює соціальний цикл. Течія циклу залежить від характеру циркуляції еліт. Парето прагне представити історичний процес у вигляді вічної циркуляції основних типів еліт.

Але змінюються не лише склади еліт; змінюють один одного, чергуються самі типи еліт. Перший тип еліти, в якому переважає “інстинкт комбінацій”, управляє шляхом використання переконання, підкупу, обману, прямого обдурення мас. Правляча еліта більше піклується про сьогоднішнє і менше – про майбутнє. Цей тип еліти називають “лисицями”. З часом “інстинкт комбінацій” в правлячому класі посилюється, тоді як в керованому класі, навпаки, посилюється “інстинкт наполегливості в збереженні агрегатів”. Коли ця розбіжність стає досить значною, відбувається революція, і до влади приходять інший тип еліти, для якого характерні агресивність, завзятість, непримиренність, підозрілість до маневрування і компромісів. Цей тип еліти називають “левами”.

Постійна зміна однієї еліти іншою є результатом того, що кожен тип еліт має певні переваги, які, проте, з часом перестають відповідати реального потребам управління суспільством.

Нестійка політична система вимагає від еліти прагматично мислячих енергійних політиків, новаторів, комбінаторів. Механізм соціальної рівноваги функціонує нормально, вважає Парето, коли забезпечений, відповідно до вимог ситуації, пропорційний приплив в еліту людей першої і другої орієнтації (“лиси” і “леви”). Призупинення циркуляції призводить до виродження правлячої еліти, до революційних змін у політичній системі та до становлення нової еліти, прихильних до жорсткого правління. Постійна циркуляція – це результат здатності еліти переважати в конкретних історичних періодах, однак з часом такі переваги перестають відповідати суспільним потребам. Революційні зміни вимагають заміни правлячої еліти, а еволюційно-реформістські зміни вимагають переміщення у рамках однієї еліти по горизонталі, у рамках однієї політичної системи по колу¹⁰.

Згідно з Парето, політичні революції відбуваються внаслідок того, що сповільнюється циркуляція еліти. Суть революції полягає в різкій і насильницькій зміні складу правлячої еліти. У історичному розвитку постійно спостерігаються цикли підйому і занепаду еліт.

Парето відмічає, що вищий і нижчий прошарки суспільства (еліта і маси) неоднорідні. Серед мас є люди, що володіють здатністю до управління суспільством. У еліті ж постійно накопичуються елементи, що не мають якостей, необхідних для управління, які вдаються до насильства, терору.

Аристократія переживає не лише кількісний, але і якісний занепад. В той же час історія – не лише кладовище аристократії, але і спадкоємність аристократії. “Правлячий клас поповнюється родинами, які походять з нижчих

¹⁰ Кухта Б., Теплохова Н. Політична еліта і лідерство. - Львів, 1996. - 224 с.

класів”. Еліта, борючись з контрелітою, може використовувати один із способів (іноді два одразу): або знищити її, або абсорбувати, причому подібний спосіб – не лише гуманніший, але і найбільш ефективний, оскільки дає можливість уникнути революцій.

Гаetano Моска

Гаetano Моска, розвиваючи ідеї Парето, вважав, що циркуляція еліти – запорука здоров’я суспільства, додаючи, втім, що усе це – за умови переважання стабілізаційної консервативної тенденції, збереження спадкоємного оновлення еліти за рахунок кращих вихідців з мас.

Концепція еліти (“правлячого класу”) як суб’єкта суспільно-політичного процесу була сформульована Г. Москою у книзі “Основи політичної науки” (1896 р.). але справжньою класикою елітології стала його робота під назвою “Правлячий клас” (“The Ruling Class”).

Вихідним пунктом концепції Г.Моски є поділ суспільства на дві нерівні за соціальним станом та роллю групи: правлячу меншість і політично залежну більшість (масу), при цьому перша консолідуватиметься, маючи тенденцію до перетворення в закритий клас. “Одне стає очевидним навіть при найповерхневішому розгляді. У всіх суспільствах, починаючи з тих, що ледь наближаються до цивілізації й закінчуючи сучасними передовими й потужними суспільствами, завжди виникають два класи людей – клас, що править, і клас, яким правлять. Перший клас, завжди менш чисельний, виконує всі політичні функції, монополізує владу, у той час як інший, більш чисельний клас, управляється і контролюється першим, причому в такий спосіб, який забезпечує функціонування політичного організму... У реальному житті ми всі визнаємо існування цього правлячого (або політичного) класу”¹¹.

Необхідним критерієм для формування політичного класу автор вважає здатність керувати, тобто – досвід управління. Заперечуючи прямий зв’язок між здатністю керувати і приналежністю до класу формальної аристократії, водночас зазначає, що остання володіє цими якостями значно більше, бо отримує їх не тільки генетично, але й традиційно, внаслідок виховання.

Що стосується зв’язку управлінської меншості з багатством Моска писав: “Домінуючою рисою правлячого класу стало багатство, а не військова доблесть; правлячі скоріше багаті, ніж хоробрі”. І далі: “У суспільстві, що досягло певної стадії зрілості, де особиста влада стримується владою суспільною, хто при владі, як правило, багатші, а бути багатим – значить бути могутнім. І дійсно, коли боротьба із броньованим кулаком заборонена, у той час як боротьба фунтів і пенсів дозволяється, кращі пости незмінно дістаються тим, хто краще забезпечений коштами”¹². За Москою, зв’язок тут двосторонній: багатство створює політичну владу, так само, як політична влада створює багатство. Але тим не менше Моска стверджував, що основою суспільного розвитку виступає політика, а не економіка.

¹¹ Моска Г. Правлячий класс // Социс. – 1994. – № 10. – С. 187.

¹² Там само.

З переходом від однієї історичної епохи до іншої відбуваються зміни володарюючої еліти. Змінюється її склад, структура, вимоги до неї, але як правлячий клас вона завжди існує, більше того, саме володарюючи еліта визначає історичний процес.

Якщо правляча еліта не оновлюється адекватно із розвитком суспільства, в якому з'явилися нові могутні політичні сили, неминуче відбувається процес її витіснення новою правлячою меншістю (контрелітою). Г.Моска зазначав, що, “якщо такий рух почався, одразу спинити його неможливо. Приклад індивідів, які почали “з нічого” і досягли помітного становища, викликає честолюбні задуми, жадібність, нові зусилля, і це молекулярне оновлення правлячого класу триває доти, поки не замінить його тривалий період соціальної стабільності”¹³.

Моска розрізняє автократичний і ліберальний принципи правління організованою меншістю залежно від характеру політичної ситуації і скептично оцінює концепції народного суверенітету і показного правління. Моска вважає, що кращим є той тип політичної організації, який дає еліті можливість розвиватися, піддаватися взаємному контролю і дотримуватися принципу індивідуальної відповідальності. Владу еліти він ставить в залежність від того, в якій мірі якості її членів відповідають потребам епохи, з якої б соціальної верстви вони не рекрутувалися.

Моска вважав, що правляча меншість може рекрутуватися різними способами, але головним критерієм відбору є здібності, професіоналізм і якості, бажані для політичного управління. Тому найважливішим завданням елітології Моска вважав аналіз кадрового складу еліт, принципів її формування, систем їх організації. Мало того, навіть зміни в структурі суспільства, вважав він, можна підсумовувати змінами у складі еліт.

Моска говорить про те, що правляча меншість завжди консолідована і схильна до тенденції перетворитися на закритий клас. Водночас він підкреслює історичну небезпеку цієї тенденції для самої ж еліти та звертає увагу і на зростаючу в сучасних умовах тенденцію переходу від більш закритих правлячих класів до менш закритих, від спадкових привілейованих каст до відкритіших систем, де, зокрема, освіта відкриває шлях до урядових постів.

Г. Моска помічає і аналізує дві тенденції в розвитку правлячого класу: аристократичну і демократичну. Перша тенденція веде до скам'янілості та відсутності мобільності правлячого класу, звужує канали входження в еліту представників інших прошарків суспільства, приводить еліту до виродження. Друга тенденція властива історичним періодам прогресу і динамічних соціальних змін, коли відбувається поповнення правлячого класу і його еліти найбільш підготовленими і здатними представниками соціальних низів. Еліта, що розвивається таким чином, найбільш рухлива і продуктивна.

Разом із схожістю базисних положень Парето і Моски можна відмітити і їх відмінності. Якщо Парето основну увагу акцентував на заміні одного типу

¹³ Моска Г. Правлячий клас // Социс. – 1994. – № 10. – С. 188.

еліт іншим, то Моска підкреслював поступове проникнення в еліту “кращих” представників маси.

Роберт Міхельс

Значну увагу дослідженню процесів елітарних змін приділяв **Роберт Міхельс**, який досліджував соціальні механізми, що породжують елітарність суспільства. В основному погоджуючися з Москою в трактуванні причин елітарності, Міхельс особливо виділяє організаторські здібності, а також організаційні структури суспільства, що посилюють елітарність і прославляють правлячий прошарок.

Міхельс у своїй праці “Соціологія політичних партій в умовах демократії” зазначав, що “суспільство не може існувати без панівного чи політичного класу, хоча його елементи оновлюються”, наявність його – це “постійно діючий фактор соціальної еволюції”. У структурі панівного класу (еліти) вчений вказує на три самостійні елементи: політичний, економічний та інтелектуальний. Їх взаємодія зумовлює потребу здійснювати панування. Залежно від конкретної політичної ситуації, на думку Р.Міхельса, реальну владу може здійснювати певний клас (“політико-економічний”, “політико-інтелектуальний”, “вольово-політичний”). Міхельс був переконаний, що більшість людства ніколи не буде здатна до самоврядування, навіть у тому випадку, якщо невдоволеним масам вдасться позбавити панівний клас його влади. Всеодно рано чи пізно в середовищі самих мас за необхідністю з’явиться нова організована меншість, яка візьме на себе функції панівного класу. Міхельс впевнений, що панівний клас є єдиним чинником, що має стале значення у всесвітній історії. Він вважав найефективнішою владу тих груп, які забезпечуватимуть підтримку своєї діяльності з боку широких мас. Керування суспільством завжди є справою організованої меншості, яка нав’язує суспільству певний порядок. Панування тих, кого обирають, над тими, хто обирає, спричиняє численні суперечності демократичного устрою.

Р. Міхельс зазначав, що будь-які правлячі угруповання приділятимуть значну увагу збереженню і посиленню своїх владних позицій, при цьому “концентрація влади в руках відносної меншості ... призводить до зловживання нею”. Так відбувається процес трансформації цієї меншості у касту, який має незворотній характер, внаслідок чого будь-яка найдемократичніша влада замикається сама на собі і перетворюється на олігархічну. Це положення сформувало “залізний закон олігархічних тенденцій”: дієвість демократії обмежена необхідністю існування організацій, які опираються на “активну меншість” – “еліту”¹⁴.

Суть “залізного закону олігархічних тенденцій”: будь-яка форма соціальної організації (демократія або автократія) вироджується у владу меншості – олігархію. Так як для збереження демократії (автократії) і досягнення стабільності, необхідно створення організації, а це пов’язано з виділенням еліти (активної меншості), якій змушена довіряти більшість (зважаючи на неможливість її прямого контролю над елітою).

¹⁴ Міхельс Р. Соціологія політичних партій в умовах демократії

Міхельс приходить до висновку про те, що олігархія - неминуча тенденція у світі організацій, у тому числі політичних партій. Причина утворення олігархії навіть в найдемократичніших організаціях лежить в технічній неможливості обійтися без лідерів, без апарату управління, з цієї причини утворюється відповідний прошарок чиновництва¹⁵.

У працях Моски, Парето і Міхельса поняття політичної еліти отримало вже досить чіткі обриси. Були намічені її найважливіші властивості, параметри, що дозволяють розмежовувати і оцінювати різні елітарні теорії сучасності. Саме ці теоретики започаткували в теорії еліт так звану “макіавеллівську” школу, для якої характерними є визнання таких положень:

1. Особливі якості еліти, пов’язані з природним даром і вихованням та проявляються в її здатності до управління або до боротьби за владу.

2. Групова згуртованість еліти. Це згуртованість групи, що об’єднується не лише спільністю професійного статусу, соціального положення і інтересів, але і елітарною самосвідомістю, сприйняттям себе особливим прошарком, покликаним керувати суспільством.

3. Визнання елітарності будь-якого суспільства, його неминучого розподілу на привілейовану, володарюючу творчу меншість і пасивну, нетворчу більшість. Такий розподіл закономірно витікає з природи людини і суспільства. Хоча персональний склад еліти змінюється, її пануючі стосунки до мас у своїй основі незмінні.

4. Формування і зміна еліт в ході боротьби за владу. Багато людей, що мають високі психологічні і соціальні якості, прагнуть зайняти пануюче привілейоване положення. Проте ніхто не хоче добровільно поступатися своїми постами і положенням. Тому прихована або явна боротьба за місце під сонцем неминуча.

5. Конструктивна, керівна і пануюча роль еліти в суспільстві. Вона виконує необхідну для соціальної системи функцію управління, хоча і не завжди ефективно. Прагнучи зберегти і передати у спадок своє привілейоване положення, еліта має тенденцію до виродження та втрати своїх видатних якостей.

Так чи інакше, можна говорити про те, що “макіавеллівська” школа є моністичною теорією еліти, для якої основним виміром еліти є вимір політичного стану.

Основні течії елітарної теорії другої половини ХХ ст.

Зважаючи на об’єктивні обставини, під час Другої світової війни концепції елітарності розроблялися переважно в Європі, а після війни – у США та, згодом, знову в Європі, де сформувалося кілька течій – течія умовних прихильників макіавеллівської, ціннісної, ліберальної, консервативної та структурно-функціональної течій у розумінні елітаризму.

Макіавеллівські теорії еліт піддаються критиці за перебільшення значення психологічних чинників, антидемократизм і недооцінку здібностей і

¹⁵ Гошовська В.А. Основи вітчизняного парламентаризму : підруч. для студ. вищ. навч. закл. : у 2 т. / за заг. ред. В.А.Гошовської. – К. : НАДУ, 2012. – Т. 2. – С. 32

активності мас, недостатнє врахування еволюції суспільства і сучасних реальностей держав “загального благоденствування”, цинічне відношення до боротьби за владу. Така критика багато в чому не позбавлена підстав.

Ціннісні теорії еліт

Здолати слабкості макіавеллістів намагаються прихильники **ціннісних теорій еліти** (В. Ропке, Ортега-и-Гассет, М.О. Бердяєв). Як і прихильники макіавелівських концепцій вони вважають еліту головною конструктивною силою суспільства, проте пом'якшують свою позицію по відношенню до демократії, прагнуть пристосувати елітарну теорію до реального життя сучасних держав. Різноманітні ціннісні концепції еліт істотно розрізняються по мірі захисту аристократизму, відношенню до мас, демократії і так далі.

Надзвичайно популярними є ціннісні теорії еліт, основною ідеєю яких було твердження, що для суспільства як саморегулюючої системи характерне природне виділення найкоштовніших сил, здатних щонайкраще здійснювати керівництво. У руслі цього напрямку в різний час працювали Огюст Конт (пошук “раціональної” еліти), теоретики і соціологи 60-80-х років ХХ-го століття – Крафцу Сольм, Герхард Шредер, Р.Дарендорф. Еволюцію і зміну еліт вони трактують як похідне від зміни ціннісних критеріїв суспільства.

Риси, характерні для ціннісної теорії еліт:

- еліта утворюється не в результаті запеклої боротьби за владу, а у результаті “природного відбору” суспільством найбільш цінних і обдарованих осіб;
- приналежність певного члена суспільства до еліти визначається наявністю у нього якостей, корисних для усього суспільства - таланту, професійної компетентності і готовності служити громадським інтересам;
- еліта об'єднується не на основі наявних привілеїв і протистояння більшості суспільства, а в процесі професійної співпраці у вирішенні тих або інших питань суспільного життя;
- взаємодія між елітою і суспільством є не стосунками панування і пригнічення, а заснована на громадській довірі, згоді і добровільному підкоренні керованих і авторитеті можновладців. Провідна роль еліти уподібнюється керівництву старших, більше знаючих і компетентних по відношенню до молодших, менш обізнаних і досвідченіших. Вона відповідає інтересам усіх громадян;
- елітарність – умова ефективного функціонування будь-якого суспільства, без наявності якісної і високоосвіченої еліти суспільство не зможе нормально розвиватися і функціонувати – неминуче буде деградувати, і прийде до занепаду.

Одним із прихильників ціннісної концепції елітаризму був **Х.Ортега-и-Гассет** (1883-1955 рр.), який стверджував, що еліта – це особи, які інтелектуально чи морально стоять над людською масою та мають розвинуте почуття відповідальності. У своїй праці “Повстання мас” він зазначає, що “людське суспільство за своєю суттю завжди аристократичне, хоче воно цього чи ні” і “воно лише тому суспільство, бо є аристократичним, і перестає бути су-

спільством, коли перестає бути аристократичним”¹⁶. Звідси Х.Ортега-і-Гассет робить висновок, що суспільство – це “динамічна єдність двох факторів – меншості і маси. Меншість – особи особливої кваліфікації. Маса – це збори середніх людей... Це люди без індивідуальності, що представляють собою знеособлений “загальний тип”. Суспільство, кероване елітою, і маса, “яка знає своє місце”, – умова “нормального” функціонування суспільства”¹⁷.

Х.Ортега-і-Гассет обґрунтовував поняття “вибраності”, елітарності. На його думку еліта – це частина суспільства, яка має вимірювати себе особливим чином, яка готова взяти на себе історичну відповідальність за долю суспільства загалом. “Це не той, хто вважає себе вище за інших, а той, хто до себе самого вимогливіше, ніж до інших”¹⁸.

Деякі прибічники ціннісної теорії еліт намагаються розробити кількісні показники, що характеризують її вплив на суспільство. Так, **М.О. Бердяєв** (1874-1948 рр.) на основі аналізу розвитку різних країн і народів вивів “коефіцієнт еліти” як відношення високоінтелектуальної частини населення до загального числа грамотних. Коефіцієнт еліт, що становить понад 5%, означає наявність в суспільстві високого потенціалу розвитку. Як тільки цей коефіцієнт опускався до приблизно 1%, імперія припиняла існування, в суспільстві спостерігалися застій і окостеніння. Сама ж еліта перетворювалася на касту, жреців.

Ціннісні уявлення про роль еліти в суспільстві переважають у сучасних неоконсерваторов, що стверджують, що елітарність потрібна для демократії. Але сама еліта повинна служити моральним прикладом для інших громадян і вселяти до себе повагу, що підтверджується на вільних виборах.

М.Бердяєв ще у 1934 р. в своїй книзі “Доля людини в сучасному світі” досить чітко сформулював головний культурологічний принцип сучасної елітології. На його думку, ми живемо в епоху плебейського повстання проти всякого аристократичного початку в культурі, в епоху панування кількості над якістю.

Теорії демократичного елітизму

Основні положення ціннісної теорії еліт лежать в основі концепцій **демократичного елітизму** (елітарній демократії), що набули широкого розповсюдження у сучасному світі (Р. Арон, Дж.Пламентац, Дж.Сартори, П. Бахрах). Вони виходять із запропонованого Йозефом Шумпетером розуміння демократії як конкуренції між потенційними керівниками за довіру виборців. Як писав Карл Мангейм, “демократія спричиняє за собою антиелітиську тенденцію, але не вимагає йти до кінця до утопічного рівняння еліти і мас. Ми розуміємо, що демократія характеризується не відсутністю прошарку еліти, а швидше новим способом рекрутування і новою самосвідомістю еліти”.

¹⁶ *Ортега-и-Гассет Х. Восстание масс // Антология мировой политической мысли: В 5 тт. - М.,1997. - Т.2. - С.256-257.*

¹⁷ *Ашин Г. Современные теории элиты: критический очерк. – М.: Международные отношения, 1985. – 256 с.*

¹⁸ *Ортега-и-Гассет Х. Восстание масс - М.,1997. - Т.2. - С.258.*

Теорія елітної демократії, або як її ще називають неоелітизм дає розуміння демократії як конкурентної боротьби претендентів на керівництво суспільством під час виборчої кампанії. Відповідно до цієї теорії еліта не володарює а здійснює керівництво масами з їх добровільної згоди, за допомогою вільних виборів.

Прибічники демократичного елітизму, посилаючись на результати емпіричних досліджень, стверджують, що реальна демократія потребує як еліт, так і масової політичної апатії, оскільки занадто висока політична партиципация загрожує стабільності демократії. Сама соціальна цінність демократії вирішальним чином залежить від якості еліти. Еліта не лише має необхідні для управління властивості, але служить захисником демократичних цінностей і здатна стримати властивий масам політичний і ідеологічний ірраціоналізм, емоційну неурівноваженість і радикалізм.

Згодом концепція демократичного елітизму набула бурхливого розвитку, зокрема, в 60-х роках. Її представники Х.Зіглер і Т.Дай у праці “Іронія американської демократії” розглядали “демократію як правління народу, але збереження демократії поклали на плечі еліт: еліти повинні мудро правити, щоб правління народу вижило”¹⁹.

Важливим є внесок у розвиток елітизму німецького вченого **М.Вебера**, який започаткував концепцію “демократичного елітизму”. Він був упевнений, що будь-яка влада здійснюється угрупованням вождів, і тому народ має справжню можливість управляти тільки в системі безпосередньої демократії. У великих – народ сам по собі, як неорганізована аморфна маса, правити не може, це роблять від його імені окремі керівники²⁰.

Німецький соціолог та політолог Макс Вебер (1864-1920 рр.) здобув широке визнання в західних країнах як розробник теорії державної бюрократії. Велику увагу М. Вебер приділяв проблемам влади. Намагаючись типологізувати це суспільно-політичне явище, Вебер дійшов висновку, що в історії розвитку суспільства існувало три типи влади: традиційна, харизматична та раціональна. Традиційна влада характеризується вірою підлеглих у те, що влада в суспільстві є законною, оскільки вона існувала завжди. Цьому типу влади властиві традиційні норми, на які постійно посилається правитель, організовуючи свою діяльність. Однак правитель, який зневажає й порушує існуючі в суспільстві традиції, може позбутися і своєї влади.

М.Вебер вважав, що найбільші шанси на лідерство має той, хто висуває загальнонаціональні завдання, які можуть зацікавити всі класи та верстви суспільства. “Не політично пасивна маса народжує з себе вождя, а політичний вождь вербує собі “свиту” і завойовує масу “демагогією”²¹.

Оскільки бюрократія розглядалася як інструмент влади, основна проблема концепції демократії М.Вебера зводилася до визначення механізмів контролювання бюрократичного апарату. Важливе місце серед цих механізмів

¹⁹ Зіглер Х., Дай Т. Демократия для элиты. – М., 1984. – 320 с.

²⁰ Патрушев А. Расколдованный мир Макса Вебера. – М.: Изд-во МГУ, 1992. – 207 с.

²¹ Патрушев А. Расколдованный мир Макса Вебера. – М.: Изд-во МГУ, 1992. – 207 с.

має посісти харизматичне політичне лідерство, в якому вчений вбачає протипагу тотальній бюрократизації. Вихід зі становища М.Вебер вбачав у залученні до політичного керівництва талановитих особистостей, які прагнуть до влади і мають для цього всі необхідні якості.

Ліберальний елітаризм

З 80-х років послідовно розвивається **ліберальний елітаризм**, що відображено у працях видатних учених – К.Поппера, К.Манхейма, С.Ліпсета, Р.Даля, Дж.Бернхейма, Й.Шумпетера та інших. Значну увагу останнім часом приділяють і теорії демократичного панування еліт, тобто демократичному елітаризму.

Визначним представником цього напрямку є **Чарльз Райт Мілс** (1916-1962 рр.). Він зауважив те, що еліта займає у суспільстві важливі позиції і приймає рішення, які мають значні наслідки. Р.Мілс запроваджує термін “еліта влади”²². У роботі “Володарююча еліта” (1959), Мілс здійснив інституціональний аналіз сучасної йому Америки. Він вказав на те, що серед усіх сфер життя суспільства головне місце займають три - економічна, політична і військова. Мілс зробив висновок, що на чолі Америки знаходиться більш менш постійна група сімей. Це призводить до того, що вибори президента або конгресменів - фікція, що не має істотного значення. Нижній же ступінь в цій структурі займають більшість громадян, які нібито є опорою демократії, але що насправді підкоряються волі еліти. Головну соціальну небезпеку Мілс бачив в зростаючій “раціональності без розуму”, тобто у використанні “володарюючою елітою” раціональних засобів, розроблених ученими, для досягнення ірраціональних цілей.

На думку іншого американського дослідника – Роберта Даля, не можна ставити знак рівності між панівною елітою і тими колами, які мають потужний політичний вплив.

Як зазначав **Й.Шумпетер** (1883-1950 рр.), правління демократичної еліти як “благо для всього суспільства” можливе лише за умови, коли “страата еліти” буде, з одного боку, не дуже винятковою, а з іншого – не дуже доступною для “аутсайдерів” і водночас достатньо сильною, щоб могли асимілювати індивідів з нижчих страт, які вириваються вперед. Такий підхід до демократії пропонує елітарну структуру суспільства і можливість для мас робити вибір серед конкуруючих еліт. “Протиріччя між елітизмом і теоріями демократії виявляються в тому, що, по-перше, елітизм походить із нерівності людей, тоді як класична теорія демократії пропагує їх рівність, хоча б політичну ...; по-друге, елітизм спирається на те, що реальним суб’єктом політичної влади є еліта, тоді як юридичний принцип демократії – визнання волі народу як джерела влади”²³.

Концепції плюралізму еліт.

Установки ціннісної теорії про ціннісно-раціональний характер відбору еліт в сучасному демократичному суспільстві розвивають концепції мно-

²² Мілс Р. Властвующая элита. – М., 1959. – 543 с.

²³ Ашин Г. Современные теории элиты: критический очерк. – М.: Международные отношения, 1985. – 256 с.

жинності, плюралізму еліт, що являються, мабуть, найбільш поширеними в сьогоднішній елітарній думці. Їх нерідко називають функціональними теоріями еліти. Вони не заперечують елітарну теорію в цілому, хоча і вимагають корінного перегляду ряду її засадничих, класичних установок. В основі **плюралістичної концепції еліти** лежать такі положення:

1. Тракткування політичних еліт як еліт функціональних. Кваліфікаційна підготовленість до виконання функцій управління конкретними громадськими процесами – найважливіша якість, що визначає приналежність до еліти. “Функціональні еліти, – пише Е. Гольтманн²⁴, – це особи або групи, що мають особливу кваліфікацію, необхідну для заняття певних керівних позицій в суспільстві. Їх перевага по відношенню до інших членів суспільства проявляється в управлінні важливими політичними і соціальними процесами або у впливі на них”.

2. Заперечення еліти як єдиної привілейованої відносно згуртованої групи. У сучасному демократичному суспільстві влада розпорошена між різноманітними групами і інститутами, які за допомогою прямої участі, тиску, використання блоків і союзів можуть накладати вето на неугодні рішення, відстоювати свої інтереси, знаходити компроміси. Самі стосунки влади мінливі. Вони створюються для певних рішень і можуть замінюватися для прийняття і реалізації інших рішень. Це послабляє концентрацію влади і запобігає складанню стійкого володарюючого прошарку.

3. Розподіл суспільства на еліту і масу досить умовний і часто розмитий. Між ними існують швидше стосунки представництва, чим панування або постійного керівництва. За допомогою різноманітних демократичних механізмів – виборів, референдумів, опитувань, преси, груп тиску і так далі – можна обмежити або взагалі запобігти дії сформульованого Михельсом “закону олігархічних тенденцій” і утримати еліти пів впливом мас. Цьому сприяє конкуренція еліт, що відзеркалює економічну і соціальну конкуренцію в сучасному суспільстві. Вона запобігає складанню єдиної пануючої керівної групи і робить можливою підзвітність еліт масам.

4. У сучасних демократіях еліти формуються з найбільш компетентних і зацікавлених громадян, які дуже вільно можуть входити до складу еліти, брати участь в ухваленні рішень. Головний суб’єкт політичного життя – не еліта а різноманітні групи інтересів. Відмінності між елітою і масою засновані головним чином на неоднаковій зацікавленості в ухваленні рішень. Доступ до керівного прошарку відкривають не лише багатство і високий соціальний статус, але передусім особисті здібності, знання тощо.

5. В демократичних державах еліти виконують важливі громадські функції, пов’язані з управлінням.

Концепції плюралізму еліт широко використовуються для теоретичного обґрунтування сучасних західних демократій. Проте ці теорії багато в чому ідеалізують дійсність.

²⁴ Е. Гольтманн – німецький політолог, один з основних розробників теорії плюралізму.

Неоелітиська концепція

Неоелітизм по суті відкидає плюралістичне трактування політичних систем різних капіталістичних країн. Неоелітисти різко критикують плюралістичні концепції та демонструють прагматичний підхід до оцінки еліти. Неоелітисти схиляються до того, що специфічні інтереси різних елітарних груп у більшості стосуються приватних питань, в той же час як основні, суттєво важливі для підтримки існуючої соціально-політичної системи інтереси елітарних груп спільні та найважливіші для народних мас рішення приймає вузьке коло людей “вгорі” – еліта.

Американські політологи Т. Дай, Л. Зіглер базують свою неоелітистську позицію на таких твердженнях:

- суспільство поділяється на меншість, яка має владу, і більшість, яка її немає;
- невелика кількість осіб розподіляє соціальні цінності, а маси не визначають державну політику;
- керуюча меншість не є типовим представником мас;
- еліта формується переважно з представників вищої соціально-економічної верстви суспільства;
- перехід до еліти повинен бути повільним і тривалим, щоб зберегти соціальну стабільність і уникнути радикальних змін; у правлячі кола допускаються лише ті, хто приймає основні узгоджені правила еліти;
- еліти завжди єдині в підході до основних цінностей соціальної системи і в збереженні самої системи; вони можуть дотримуватись різних поглядів лише відносно вузького кола питань;
- державна політика відбиває не вимоги мас, а панівні інтереси еліти; зміни в політиці торкаються частіше самої еліти, а не електорату;
- правлячі еліти зазнають порівняно слабого впливу з боку байдужої частини громадян²⁵.

У своїй роботі “Іронія демократії” Х. Зіглер і Т. Дай підкреслюють, що маса не здатна на управління та недостатньо усвідомлює цінності і принципи демократії: “Демократія, правління народу, але збереження демократії покладено на плечі еліти. У цьому полягає іронія демократії: еліти повинні правити мудро, для того щоб правління народу вижило”.

Інший представник неоелітиського підходу Є. Етзіоні-Халеві зазначав, що ефективність демократії визначається політичною елітою, яка повинна бути автономною, а шляхи її формування достатньо відкритими.

Загалом неоелітисти в своїх позиціях виходять не з особистих якостей представників еліти, а зі специфіки її як політичного суб’єкта.

²⁵ Скиба В. Вступ до політології. Екскурс в історію правничо - політичної думки. К.: Основи, 1998 - 718 с. - С. 410.

ЗАРОДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЕЛІТОЛОГІЧНОЇ ДУМКИ

Роздуми про проблеми сутності, походження і легітимності влади, взаємовідносин між різними верствами населення зустрічаємо у працях в творих видатних державних і церковних діячів, літописців доби Київської Русі.

У добу княжих часів простежується дві головні концепції суспільно-політичні думки:

- концепція “богоугодного володаря”;
- концепція “князівського одновладдя”.

Представники першої концепції ігумен Феодосій Печерський і Нестор літописець сформулювали основні ідеї щодо “богоугодного володаря”:

- “духовний провід над світською владою”;
- необхідність захисту князем православної віри, сприяння її поширенню і процвітанню;
- необхідність об’єднання київських князів навколо церкви, а не навколо великокнязівського престолу;
- божественна природа влади.

До основних ідей другої концепції, авторами якої були митрополити Іларіон та К.Смолятич, відносяться постулати про те що:

- сильна монархічна влада князя є запорукою територіальної цілісності держави;
- церква повинна служити державі та її володарю, охороняючи загальнодержавний централізм.

Мислителі Київської Русі дотримувалися думки про те, що слабкість народної волі полягала у надмірній свободі кожного з її носіїв, тому вона повинна бути обмежена волею князя, який є відповідальним як перед народом, так і перед Богом. Піддані повинні коритися владі, прагнути її захисту, опіки й заступництва.

Володимир Мономах

У праці **Володимира Мономаха** “Повчання дітям” (1096) досить чітко розкривається роль князя в суспільстві як володаря, який має бути взірцем досконалості. У змісті цієї праці виділяють три окремі частини: релігійні вказівки; правила, що торкаються обов’язків князя; життєпис самого автора, що має служити дітям прикладом і наукою. Проте, “Повчання дітям” – це, насамперед, настанови державному діячеві, князеві. Мономах наголошував, що правитель повинен бути відповідальним, справедливим, мудрим, здатним до протистояння ворогам, утримувати в покорі бояр і удільних князів. Він закликав князів до примирення, необхідність подолання міжусобиць заради єдності Русі.

Володимир Мономах наголошував, що володар повинен пам’ятати про те, що з владою зростає й відповідальність.

Станіслав Оріховський

Однією із видатних постатей періоду східнослов’янського Відродження, зробивший свій внесок в розвиток елітологічної думки є **Станіслав**

Оріховський (1513-1566 рр.). У своїх трактатах Оріховський виступав проти божественного походження влади. У побудованій ним “піраміді влади”, на вершині перебуває духовна влада, а забезпечувати її повинні священнослужителі та король.

Держава, на думку Оріховського, подібна до живої істоти, яка має своє тіло – посполити, душу – шляхетний стан, розум – король.

У своїй праці “Напучення польському королеві Сигізмунду Августу” Оріховський висвітлює ідею видатної і сильної особистості, яка є учасником історії. Згадана праця складається із двох книг. У першій – мислитель приділяє значну увагу якостям, якими має володіти особа короля, зокрема вимогам щодо його прагнення до правди і справедливості, оволодіння знаннями, наукою управління державою. Головним завданням короля є захист Вітчизни, тому більшість часу він має проводити не в столиці, а разом з військом на кордонах держави. Здобути прихильність підданих король може завдяки справедливому ставленню до них та піклуванню про державну власність. Друга книга присвячена проблемі формування королівського оточення, зокрема щодо тих дій, які забезпечуватимуть міцність держави й добробут підданих.

Для Оріховського людина – важливий чинник творення державного організму. А серед внутрішніх чинників походження держави мислитель вбачає розум і мову.

Стефан Яворський

Яскравим прикладом розподілу суспільних ролей та виокремлення значення керівної верстви знаходимо у працях відомого вченого, філософа, українського і російського церковного діяча першої половини XVIII ст. **Стефана Яворського** (1658—1722).

Яворський виправдував соціальну нерівність. Владні відносини в суспільстві С. Яворський, як і С. Оріховський, уявляв у вигляді піраміди, на вершині якої стояв імператор, нижче знаходилися інші чотири стани: князі та бояри, за ними розташовувалися вищі офіцери армії і флоту, нижче – купецтво, духівництво і в самому низу – простий народ.

Яворський ототожнював суспільство з колісницею – як у колісниці є чотири колеса, так і в суспільстві є чотири чини.

- перший чин – аристократія (всі ті, хто знаходились на державній службі);
- другий чин – військові;
- третій чин – духовенство;
- четвертий – це “люди простонародні” (міщани, купці, художники, ремісники, селяни-землероби).

У своїх працях Яворський закликав народ до покірності, слухняності, терпляче нести тягар обов’язків перед государем і Богом. Вважав, що церква повинна підтримувати імператора, залишаючи за собою духовну владу в державі.

КОНЦЕПЦІЇ ЕЛІТ В УКРАЇНСЬКІЙ ПОЛІТИЧНІЙ ДУМЦІ КІНЦЯ ХVІІІ–ХХ СТ.

Одним із перших, серед українських вчених, помітив і зрозумів роль еліти Мелетій Смотрицький. У своїй книзі “Граматика” (1648 р.) він оплакував втрату Україною “родовитих ..., всьому світу доброю славою відомих домів”, княжих родів Слуцьких, Збаражських, Вишневецьких, Сангушків, Чарторийських. З того часу проблема еліти, політичної верхівки, лідерів стала історичною проблемою української нації.

Називаючи національну еліту “інтелігенцією”, своє бачення її місця у державотворенні показує зачинатель українського націоналізму – **Микола Міхновський**. Він окреслює першочергові завдання нової української інтелігенції, яку вважав рушійною силою національної революції, він констатував: “Часи вишиваних сорочок, свити та горілки минули і ніколи вже не вернуться... Українська інтелігенція стає до боротьби за свій народ, до боротьби кривавої і безпощадної. Вона вірить у сили свої і національні, і вона виповнить свій обов’язок...”. Микола Міхновський започаткував традицію новітнього українського самостійництва. У своїх працях він чітко формулював завдання розбудови незалежної національної держави та розробив концепцію включення української інтелігенції у процес національного визволення.

Микола Міхновський вважав, що інтелігенція повинна “зійти з москвофільських позицій” та своїм прикладом сприяти поширенню в масах ідеї створення незалежної України. Проте, варто відзначити, що Міхновський розумів і той факт, що держави будуються не лише національною інтелігенцією, а насамперед продукуючими класами і організаторами крупних виробництв. Саме тому Він приділяв значну увагу участі промисловців в українському національному русі.

Ідеї елітарної особистості у поглядах Григорія Сковороди

Світогляд великого народного мислителя, філософа-гуманіста **Григорія Сковороди** (1722-1794) формувався в період соціальної нестабільності, тому у своїй творчості він, здебільше, акумулював погляди тієї України, яка не зберегла державної незалежності, козацтва, позбулася значної частини своєї еліти, втратила національну освіту, ставши фактично колонією Російської імперії.

Григорій Сковорода у своїх творах подає міцну основу для традиційних цінностей українського національного світогляду. Моральна філософія Сковороди суголосна народному світогляду та морально-етичним нормам простого народу.

Суспільство Григорій Сковорода розглядав як не однорідну масу, поділяючи його на два стани – “шляхта” та “чернь” (юрба). Говорячи про нерівність суспільства він зазначав: “Що дурніше, ніж рівна рівність, яку дурні надаремно намагаються запровадити в світі?”²⁶. Таку нерівність він обґрунтовував

²⁶ Сковорода Г. Пізнай в собі людину. – Львів, 1995. – С. 324.

виходячи із природних здібностей людей. Поділяючи суспільство на два стани (класи), Сковорода вважає абсурдним явище соціальної нерівності, пояснюючи неоднорідність суспільства лише нерівністю особистих здібностей, обдарувань людини, тобто така нерівність природного походження.

Мислитель вважав, що поєднання мужності та патріотизму і мудрості та виваженості створюють сприятливі умови для злету над юрбою – інертною масою. У “черні”, за визначенням Григорія Сковороди, відсутні всі ті якості, що притаманні “шляхті” – людям з гарячим серцем та холодною головою, оскільки “чернь” подібна дереву “которое желает в одно время быть и дубом, и кленом, и липою, и березою, и смоквою, и маслиною, и явором, и фиником, и розою, и рутою... солнцем и луною... хвостом и головою...”²⁷.

Відкидаючи будь-яку суспільну рівність, Сковорода негативно ставився до багатства й розкоші, вважаючи, що багатство само по собі є злом і породжує зло. Мислитель заперечував багатство, боровся зі спокусами, які воно несе людині. Його ідеалом було багатство духу, чистота серця, душевний спокій. На думку Сковороди шлях до щастя пролягає через моральне вдосконалення людини. Тому й класові суперечності Сковорода пояснював тільки моральними чинниками, ігноруючи соціальний момент, надаючи перевагу особистим якостям, талантам та природним здібностям, які повинні визначати місце людини в житті.

Заперечуючи існуючий “світ”, письменник-філософ шукав нових шляхів до щастя людини, обґрунтовував свою програму досягнення такого щастя. Григорій Сковорода звертав особливу увагу на ідею відродження людини, підкреслював необхідність прокладання людиною шляху до себе, маючи на увазі ідеал пізнання людиною в собі Бога. Саме з цієї позиції мислитель обґрунтовує систему суспільних відносин як людських, людяних, гуманістичних. Суспільно-політичний ідеал для Сковороди – це гармонійне суспільство, яке він трактує як “людська держава”, політичний устрій якої спирається на суспільний компроміс, взаєморозуміння і духовну (божественну) єдність громадян.

Григорій Сковорода сформулював концепцію “сродності праці”, головною тезою якої є те, що у кожної людини є нахил до “сродної” собі справи. Мислитель стверджував, що ледарювання призводить до деградації насамперед духовної.

За переконанням Григорія Сковороди вдосконалення суспільних відносин можливе лише за умов життя людей, заснованого на “сродній” праці – праці, яка відповідає індивідуальним природним нахилам людини та приносить насолоду.

Розділяючи суспільство на “шляхту” та “чернь” (юрбу), Сковорода не виділяє такий прошарок людей, які покликані панувати, володарювати. Кожен народжується з певними здібностями та талантами, головне щоб відчуті ці природні нахили та спрямувати свою діяльність на їх розвиток та реалізацію в житті, в праці. Отже, у певних людей є задатки до управління, до політичної

²⁷ Григорій Сковорода // Повне зібрання творів: у 2 т. / Григорій Сковорода; [ред. кол. В.І.Шинкарук (голова) та ін.]. – К. : Наукова думка, 1973. – Т.1. – С. 326.

діяльності, проте, це не означає, що вони мають створити суспільну верству, яка згодом стане кастою.

Сковорода, розглядаючи реальні потреби людського буття, усвідомлює “непотрібність” світу соціального як самоцінності.

Григорій Сковорода є одним з найвизначніших вітчизняних філософів, який вплинув на подальший розвиток елітарних ідей таких суспільно-політичних діячів та мислителів як Іван Франко, Леся Українка, Дмитро Донцов. Саме спираючись на погляди Сковороди вони будували образ надлюдини української нації.

Концепція національної аристократії В'ячеслава Липинського

Вагомий внесок у розвиток елітології свого часу зробив **В'ячеслав Липинський** (1882-1931 рр.).

У своєму вченні про еліту В. Липинський виходить із мак'явеллістської традиції європейської соціальної думки. Як і класики елітизму, В. Липинський був переконаний у тому, що в кожній нації завжди існувала й існує активна меншість, яка керує, і пасивна більшість, якою керують. Суспільство В. Липинський ділить на три верстви:

- еліти;
- продуценти (робітники, хлібороби, буржуазія, пролетаріат);
- інтелігенція, яка повинна відігравати функцію посередництва між суспільними групами.

Свої елітиські ідеї Липинський викладає у третій частині твору “Листи до братів-хліборобів” та у трактаті “Покликання варягів чи організація хліборобів”. В.Липинський не вживає у своїх працях термін “еліта”. Український мислитель натомість використовує такі поняття, як національна аристократія, провідна та правляча верства. В.Липинський писав: “Є більша або менша, така або – в залежності од історичної епохи та відмінних умов існування – інша група людей, що кермують нацією, стоячи на чолі її політичних організаційних установ, що витворює певні культурні, моральні, політичні і цивілізаційні вартості”²⁸. Він зазначав, що “керівництво в перетворенні усякого пасивного, хоча й відмінного від інших, але часто національно несвідомого колективу в організовану, усвідомлюючу себе націю, і керівництво у творенні нових форм громадського життя вже усвідомленої нації скрізь і завжди виконує певна активна меншість, яка завдяки своїй моральній і матеріальній силі висувається на чоло нації і творить динамічні – матеріальні і духовні – громадські цінності, що потім переймаються і присвоюються пасивною більшістю нації, об'єднуючи її весь час в один суцільний, усвідомлюючий себе національний організм”²⁹. Так, на думку вченого, завжди існує приречена керувати меншість та аморфна більшість, яка, як правило, підпадає під вплив.

²⁸ Липинський В. Листи до братів-хліборобів. К., 1995.

²⁹ Пірен М. Українська еліта і проблеми модернізації суспільства // Універсум. – 2000. – № 3-4. – С. 11–16.

Липинський вважав, що національна аристократія може реалізуватися тільки тоді, коли вона захоче створити свою державу. В “Листах до братів – хліборобів” він писав, що ніхто не збудує держави, коли ми її самі не збудуємо, і ніхто з нас не зробить нації, коли ми самі нацією не схочемо бути. Вирішальним чинником у процесі керівництва нацією мислитель вважав легітимацію аристократії. “Рішаючим, - пише він, - є той факт, що нація їх провід признає і, під їх проводом організована, вона живе, росте і розвивається”³⁰. Це верства повинна формуватися із найсильніших, най здібніших і найавторитетніших осіб усіх класів суспільства, опорою якої повинен бути хліборобський клас.

В.Липинський вважав, що національна аристократія повинна мати дві основні якості, без яких вона не може існувати: матеріальну силу та моральний авторитет. До того ж, матеріальну силу вона повинна була мати “більшу, ніж яка-небудь інша група в нації”³¹. А для того, щоб мати таку матеріальну силу, національна аристократія має хотіти правити, вміти задля цього жертвувати і ризикувати своїм життям, володіти технічними засобами війни та оборони (державою, зброєю та армією) і володіти технічними засобами економічної продукції (землею, фабриками та машинами). Саме володіння засобами продукції, а не грошима, є основною ознакою матеріальної сили. Ця група людей і повинна відповідати персонально і своїм матеріальним добром (землями і фабриками) за свою владу і правління³².

В. Липинський називає три методи формування національних еліт:

– класократичний – відбувається інтеграція еліти з іншими соціальними групами, які складають корпоративну монархічну державу;

– демократичний – полягає у відкритій конкуренції за владу, яка точиться між різними групами суспільства. Такий метод формування еліти характерний для республік;

– охлократичний – влада окремих суспільно-політичних груп, яку відзначають прояви найнегідніших мотивів, дій: безглузді вбивства, вплив на представників влади шляхом шантажу, погроз тощо. Цей метод створення еліти притаманний диктатурам.

У своїх працях, присвячених питанням еліти В. Липинський наголошує на необхідності “постійного відновлення або зміни аристократії”, тобто циркуляції еліт. Мислитель наголошує, що коли цей процес припиняється, то нація попадає під провід чужої, сильнішої, ніж власна, політичної еліти, втрачаючи свою національну ідентичність.

В. Липинський запевняє, що “без своєї власної національної аристократії – без такої меншості, яка б була настільки активна, сильна та авторитетна, щоб організувати пасивну більшість нації, і тим захистити її од ворожих наскоків зовні – немає і не може бути нації”. Незмінним наслідком кожної боротьби творчих, продукуючих класів, за В. Липинським, є постійне відтворення нації.

³⁰ Липинський В. Листи до братів- хліборобів. К., 1995.

³¹ Липинський В. Листи до братів- хліборобів. К., 1995.

³² Липинський В. Листи до братів- хліборобів. К., 1995.

Елітарна теорія Дмитра Донцова

Український літературний критик, публіцист, політичний діяч, засновник теорії інтегрального націоналізму **Дмитро Донцов** (1883-1973 рр.) співвідносить еліту з аристократією, “владною кастою”, яким властиві шляхетність, мудрість, сміливість, мужність. Він тлумачить еліту як ініціативну меншість, яка повинна розробляти, впроваджувати національну ідею, звернену до серця нації – її волі, та мобілізувати народ на боротьбу за цю ідею.

Д.Донцов доводить, що без еліти, яка володіє визначеними незмінними якостями, об'єднання нації неможливе. Д.Донцов визнає, що на певному історичному етапі націю завжди очолює певний клас. Нація сама обирає у свій провід той клас, який може якнайкраще задовольнити життєві потреби нації, його заступає інша верства, що спроможна очолити націю і виконати покладені на неї завдання: “...не може утриматись при житті і пануванні кляса, що перестає бути суспільно корисною...” (“Націоналізм”). У здатності національного організму знову й знову висувати зі своїх лав групу людей, що спроможна очолити її, не звертаючись по чужу допомогу, слід вбачати один з проявів самодостатності нації.

У роботі “Дух нашої давнини” Донцов виокремлював психологічні якості представників еліти. Джерелом формування еліти має бути строгий відбір “кращих людей” з усіх верств суспільства, а не лише з міфічного “демосу”, маси, класу, партії.

Еліта залишається елітою поки вона здатна працювати задля загальної справи, виконувати своє покликання.

Прикметами духу провідної верстви мають бути: шляхетність, мудрість, мужність, відвага.

Занепад провідної верстви в Україні Донцов порівнює із загальною кризою європейської культури. Донцов пише про те, що на зміну давньої шляхетської провідної касти, почала відігравати роль суспільної верхівки в європейських суспільностях – маса. Зло полягає в тому, що різна партійницька “еліта”, що вийшла з маси, з однієї сторони претендує правити країною, а з другої – “ні своїм політичним впливом, ні мудрістю, ні відвагою, ні шляхетністю думки від пересічного члена тої маси не відрізнялася”. Твердження Донцова збігається з ідеями Ортеги-і-Гассета та його “Бунтом мас”.

На думку Донцова, дух матеріалізму згубив верхівку у Європі й в Україні. Епохи хаотичні змінюють нормальні епохи. Хаотична епоха зупиниться, якщо нація поверне “до духа нашої давнини, до духа традиціоналізму” з її ієрархічним поділом та достойною провідною верствою.

Аналізуючи філософське надбання Г.Сковороди, Донцов наголошує, що на думку цього філософа, головна мораль еліти в тім, щоб тримати суспільність – на її провідній верстві і високій якості. “Серц і розум правителів повинні бути вільні від турбот про буденні справи, вільні від дрібних “печалей житейських”. Для суспільства настає катастрофа, коли ті, що мають вести його, - “думками і серцем приліпляються до своєї – не Божої” – а “скотської натури”, до “видимого і тлінного”, прагнучи вислужуватися чужим панам “за ласки многі і немногі”, вдаватися в чужі правди” з корисливих міркувань чи замість

“вибраних”, “ліпших”, людей, - спиратися на “зграю листових фаворитів”, а людей “цнотливих” і “лучших” відкидаючи від суспільства у своїй “тонитьбі” за “ілюзорною фартуною чи власною славою”³³.

Ідея ієрархічності суспільства, за Донцовим, була непорушним правилом буття українців, принаймні, до ХІХ століття.

Ідея найвищої людської цінності Івана Франка та гуманістична ідея Лесі Українки

Великий революціонер-демократ **Іван Франко** (1856-1916 рр.) проголошує ідею найвищої людської цінності однією з домінуючих у політичній, національній та соціально-економічній боротьбі.

Іван Франко постійно піднімав проблему “будителя й маси”, яка була однією з ключових в його творчості. Франко усвідомлював, яку важливу роль відігравала інтелігенція у формуванні національної свідомості народу – і в його публіцистиці з’являлася критика її індиферентності. В своїй статті “Критичні письма о галицькій інтелігенції” Франко описує суспільне життя тогочасної інтелігенції. Він з сумом констатує, що “весна народів”, яка покотила хвилю національного пробудження, “відзначається дивною пустотою мислі, пустотою бесіди і пустотою діла” для галичан. Відповідальність за це він кладе на галицьку інтелігенцію, яка ділиться на дві партії – “клерикально-общеруську” і “ліберально-народову”, але жодна з них не стояла на національних позиціях. Адже в цей час, коли хвилі політичних та духовних протистоянь, національно-визвольні війни, ідейні рухи за демократію та соціальну справедливість охопили Європу, коли вона здійснила колосальний виток цивілізаційного розвитку та ввійшла в нову націєтворчу епоху, москвофіли приколисували Галичину ідеями всеросійської єдності, а ще одна гілка політичного руху – народовці – загрузли у хаосі й невизначеності своїх програм: часто їхній національний ідеал не виходив за межі етнографічного романтизму. Така аморфність та амбівалентність провідної верстви в національних питаннях, на думку Івана Франка, призводить до того, що питання національне, яке виринуло під час революції 1848 року, “зробилося не тільки пародією національних питань Заходу, але і пародією на здоровий розум”³⁴.

Суспільно-політичні праці І. Франка представляють загальну концепцію гуманного соціалізму, головною і найвищою цінністю якого є людина, її інтереси і потреби. Домінуючою в поглядах І. Франка є ідея необхідності максимального розвитку кожної особистості, враховуючи її інтереси та уподобання.

Іван Франко розробив власну політичну концепцію осмислення світу та шляхів здійснення і проведення у ньому політичних, національних та соціально-економічних змін і реформ.

Соціал-демократичні ідеї, їх критичне осмислення та аналітична характеристика посідали визначальне місце у суспільно-політичних поглядах І.

³³ Д.Донцов Твори. Геополітичні та ідеологічні праці – Л.: Кальварія, 2001. – т.1. – 475 с.

³⁴ Синичич Г. Іван Франко про роль інтелігенції в державотворчому процесі // Вісник Львівського університету Серія Журналістика. 2007. Вип. 31. С. 79-84.

Франка. Його праці з приводу цієї проблеми зробили значний науковий внесок у процес утвердження української національної соціал-демократичної думки.

Поняття української національності означає для Франка цілісний культурний організм, здатний до самостійного культурного і політичного життя, засвоєння загальнолюдських культурних скарбів та непіддатний на асиміляцію іншими народами³⁵.

І.Франко був переконаний, що лише створивши “культурний зміст” незалежної інтелігенції можливо сформувати українську народність з великої етнічної маси українського народу.

Отже, концепція національної ідеї Івана Франка ґрунтувалася на визнанні нації як неповторного й самосвідомого суб'єкта історичного процесу, як явища духовноцілісного, єдиного.

Вираження соціал-демократичних поглядів І. Франка бачимо також у його дискусії з Лесею Українкою як головним ідеологом і теоретиком групи УСД з приводу питання, “як зробити Україну політичною силою”.

Леся Українка належить до найяскравіших національних мислителів, які назавжди залишились в історичній пам'яті свого народу, протягом багатьох десятиліть впливаючи на його духовність і світогляд. Вустами таких мислителів минуле вступає у своєрідний діалог із сучасністю, перегукується з її актуальними ідеями.

Леся Українка неодноразово підкреслювала те, що будь-якому серйозному політичному і національному рухові народу повинна передувати організаторська, теоретична робота серед найширших мас населення. Вона відкидала будь-які збройні страйки, виступи тощо як криваві та неефективні³⁶.

За Лесею Українкою, “чиста справа”, себто політична боротьба за поліпшення умов життя народу, за реалізацію у практичному житті ідеї соціальної справедливості та за державну самостійність України як одне з головних завдань національного соціал-демократичного руху, повинна здійснюватися “чистими способами”. Головним принципом цих “чистих способів” партійної і політичної боротьби Леся Українка проголошує гуманістичну ідею найвищої цінності людської особистості та всього народу, недопустимість їх нівеляції та ігнорування їх інтересами. Отже, Леся Українка однією з перших проголосила важливий принцип необхідності гуманістичної ідеї, врахування інтересів людини у процесі політичної боротьби.

Леся Українка показала, як національна еліта стала на шлях відступництва від власних принципів, зради власної честі і честі батьківщини.

Концепція суспільно-політичних поглядів Лесі Українки як одного з ідеологів української соціал-демократії є цілісною системою. Основу цієї політично-світоглядної системи складають головні соціал-демократичні положення, пристосовані до українського національного середовища. Леся Українка

³⁵ Баган О. Іван Франко і теперішнє становище нації. – Дрогобич, 1991. – С. 7

³⁶ Гошовська В. А. Становлення української соціал-демократичної думки кінця XIX – початку XX століття (проблема світогляду, національних особливостей, теоретичного осмислення на сторінках преси). – Х.: Основа, 1997. – С. 21.

своєю суспільно-політичною діяльністю вписала яскраву і дуже важливу сторінку в історію української думки, сторінку, що являє собою репрезентацію соціал-демократії як українського національного феномену. До цієї сторінки звертаються сучасні мислителі, знаходячи там своєрідне пояснення сьогоднішнім проблемам і питанням, осмислюючи її ідеї на тлі нової культурно-історичної епохи³⁷.

Леся Українка переконана, що відбутися як політична нація може лише соціально розвинений народ, що має власну провідну верству, життєздатну еліту.

Серед морально-етичних якостей, що становлять основу виховного ідеалу українця, Леся Українка виокремлює ті, що характеризують його як чесну, порядну людину, свідому свого обов'язку перед рідним народом. Засуджується агресивність, продажність таланту, соціальна пасивність. Педагогічну цінність становить розкриття в напрямку, що вивчається, таких морально-етичних понять, як справедливість, гідність, здатність до самопожертви, особиста мужність і цілеспрямованість³⁸.

Погляди Михайла Грушевського на роль еліти у державотворчих процесах

Відомий український історик і політичний діяч **Михайло Грушевський** (1866-1934 рр.) був переконаний, що еліта відіграє значну роль у державотворчих процесах. Грушевський доводив, що політичні процеси протікають під впливом не лише економічних, матеріальних, природнобіологічних, а й психологічних, особистісних, культурознавчих чинників. Він наголошував на тому, що Україну повинен будувати власними руками її трудовий народ без сторонніх впливів і втручань.

У своїх працях М.Грушевський піднімав проблему мобілізації національної еліти і згуртування її навколо ідеї культурно-територіальної емансипації від Росії та Польщі. Історик виокремлює дві складові цієї проблематики: праця вченого, літератора та політика має відбуватися лише на своєму національному полі; необхідність вироблення нових українських національних засад, творення власних духовно-культурних цінностей³⁹.

У своїх суспільно-політичних поглядах **М.Грушевський** відстоював такі принципи:

- визнання народу русійною силою історичного процесу;
- розуміння українського народу як окремої культурної одиниці;
- обґрунтування ідей народоправства у вигляді народно-демократичної республіки;
- федеративний устрій України;

³⁷ Гошовська В. А. Становлення української соціал-демократичної думки кінця XIX – початку XX століття (проблема світогляду, національних особливостей, теоретичного осмислення на сторінках преси). – Х.: Основа, 1997. – С. 23.

³⁸ Струманський В. П. Педагогічні погляди Лесі Українки // Початк. шк. - 1996. - № 2. - С. 48-51.

³⁹ Ігор Гірник <http://www.i-hyrych.name/Hrushevsky/Publ1907-14/Elite.html>

– відстоювання автономії України в складі федеративних чи конфедеративних союзів;

– надання переваги колективним формам власності як історично традиційним.

Самостійність і незалежність українців він розглядав як тенденцію, виражену національною історією. Логіка обґрунтувань означеної тенденції розгортається у М. Грушевського за такою схемою: 1) прагнення до самостійності є об'єктивною логікою життя, необхідністю саморозвитку будь-якого національного утворення; 2) вони пов'язані не лише з територіальними володіннями, а й з відповідними нахилами народу; 3) незалежність особистості неможлива без компетенції та відповідальності; незалежність безпосередньо залежить від енергії розвитку народу; 4) відсутність “політичної самостійності” можлива лише за умови, коли народність співіснує з іншими за ефективного громадянського ладу, раціонального державного управління. Оскільки ж досягти цього надто важко, кожна нація має право захищати своє природне прагнення до розвитку саме політичною самостійністю; 5) багатонаціональна держава, в якій нації прагнуть здобути самостійність, має на це лише ображатись; 6) у боротьбі за незалежність нація повинна виховувати “керманичів”, які не схиблять у виборі орієнтацій, не зрадять ідеї державності; 7) тільки вільна спілка вільних народів є ефективною як з морального, так і з економічного погляду⁴⁰.

М.Грушевський одним із перших порушив питання щодо формування нового типу політично свідомого українця, який мав змінити домінуючий тип малоросійського мислення. У своїх працях М.Грушевський закликав українську спільноту служити своєму народові, переборювати національну роздвоєність, байдужість до виконання свого громадського обов'язку, припиняти “працю на сусіда” й занехаяння національного обов'язку перед власним народом.

М.Грушевський зазначав, що лише свідомий українець може протистояти могутній культурній експансії з боку Польщі й Росії. Він вперше закликав інтелігенцію малоросійського виховання служити лише українській культурі, вивівши у низці статей яскравий образ “самоотверженого малоросса”, людини, яка лише вряди-годи згадувала про своє українське коріння, вірою і правдою слугуючи культурі, що зверхньо ставилася до самої ідеї українського національного відродження (“Самоотвержение малороссиян”)⁴¹.

Політична еліта у працях вчених-емігрантів: Івана Лисяка-Рудницького, Володимира Винниченка

У повоєнний період одним із найвизначніших вчених, які розвивали політичну думку і політичну науку серед української еміграції, був **Іван**

⁴⁰ Філософія політики: Підручник / Авт.-упоряд.: В.П. Андрущенко (кер.) та ін. – К.: Знання України, 2003. – 400 с. (С. – 140) – Електронний режим доступу: http://www.npu.edu.ua!/e-book/book/html/D/ifon_kifi_Filosofiya%20polituku/140.html

⁴¹ *Ігор Гирич* Політична публіцистика Михайла Грушевського – Електронний режим доступу: <http://www.i-hyrich.name/Hrushevsky/PolitychnaPublicystyka.html>

Лисяк-Рудницький (1919-1984 рр.). Він уперше здійснив глибокий аналіз історії української політичної думки з другої половини XIX ст. до середини 80-х років XX ст.

В поглядах І. Лисяка-Рудницького дуже чітко простежується те, що він керувався положенням теорії еліт, розробленими італійськими соціологами Г.Москою та В.Парето, які стверджували, що буття нації повинно визначатися національною елітою – самостійною вищою групою людей, наділених особливими якостями. На думку І. Лисяка-Рудницького втрата еліт або правлячого класу призводить до неповноцінності нації.

У працях І.Лисяка-Рудницького процес формування еліти розглядається як синтез і змагання різних політичних груп. Будучи далекоглядним політологом, І.Лисяк-Рудницький у своїй статті “Радянська Україна з історичної перспективи” (1970) зазначав, що першопоштовхом масового національно-визвольного руху в Україні стане боротьба за владу в середовищі державно-партійної верхівки. Наступним рівнем стане організаційне утворення опозиційних політичних структур. З рештою так і відбулося.

На думку мислителя, процес національного становлення, відродження певного народу може відбуватися не тільки шляхом згори донизу, коли основним націотворчим чинником є провідна верства, а й знизу вгору, через національне самовизначення народу, піднесення його освіти й культури. І.Лисяк-Рудницький вважав, що в Україні націотворчий процес відбувається саме знизу вгору.

Українське національне відродження І.Лисяк-Рудницький розглядав у контексті амбівалентності українства, що полягає у поєднанні двох традицій: західної (соціально-політичної) та східної (християнсько-духовної), такі процеси відбуваються, на думку мислителя, з так званими “неісторичними” (“недержавними”) народами.

Отже, І.Лисяк-Рудницький розглядаючи особливості національного становлення українського народу, відносить його до так званих неісторичних, або недержавних народів, характерною прикметою розвитку яких була відсутність власної держави і нерозвиненість національної еліти як носія політичної свідомості й елітарної культури. І. Лисяк-Рудницький зазначає, що лише суспільно-культурна спроможність національної еліти забезпечує можливість перетворення таких народів в історичні. Тож атрибутом “історичної нації” мислить вважає не лише наявність державності, а й збереження нею своїх вищих, елітарних верств.

До прикмет “недержавних”, “сплебеїзованих” спільнот відносить особливу роль селянського чинника: в них основну масу становить селянство, а міське середовище або органічно гетерогенне, або відчужується слідом за елітарними верствами. Ця обставина, на його думку, ускладнює розгортання українського національного руху. Звідси й відсутність важливих ланок національного життя, неповнота української культури як за внутрішньою структурою, так і за функціями. Культурна цілісність чи принаймні її можливість є привілеєм державної нації. Ідея формування політичної української нації – одна з домінантних у Лисяка-Рудницького.

Український суспільно-політичний діяч **Володимир Винниченко** (1880-1951 рр.), погляди якого віддзеркалювали процеси, що відбувалися в тогочасному суспільно-політичному житті України, схиляється до висновку, що причина жорстокості суспільно-політичного розвитку – в самій людині. Мислитель вважав, що для того щоб зробити життя справедливим і рівноправним, необхідно здійснити оновлення всього ества людини – психіку, душу, мораль, побут, родину і навіть систему харчування, наголошуючи на тому, що тільки оновлена людина стане спроможною змінити світ.

Перебуваючи в еміграції В. Винниченко написав мемуарно-публіцистичну працю “Відродження нації”, в якій він вказує на нерівність у відносинах між українською і російською націями. Проте, Ідеал української демократії В. Винниченко вбачав у “федерації російської республіки й участі у ній України як рівного з іншими державного тіла”.

Проаналізувавши причини поразки української національної революції, Винниченко розробив концепцію так званої колектократії, яка побудована на системі всебічної (духовної, правової, фізичної й матеріальної, внутрішньої) гармонії між людьми планети. Будучи політичним діячем, Винниченко закликає соціалістів, комуністів і радикалів погодитися на ідеї “інтенсивної кооперації господарства” й законодавчим, безкровним шляхом за кілька років перейти на колектократизацію.

Винниченко відзначав, що в боротьбі за національне визволення необхідно орієнтуватися на власні внутрішні сили, а не на зовнішні, на які сподівалася тогочасна українська еміграція.

ЕЛІТА ЯК НОСІЙ ПРОГРЕСИВНИХ ІДЕЙ РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА. ЕГАЛІТАРИЗМ У ПОГЛЯДАХ УКРАЇНСЬКИХ СУСПІЛЬНО- ПОЛІТИЧНИХ ДІЯЧІВ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Сучасне осмислення ролі української еліти кінця ХІХ – початку ХХ століття виділяє її як носія прогресивних ідей розвитку суспільства, дослідження якої необхідне для становлення та побудови ефективних суспільних відносин як між різними типами еліт, що існують на сьогодні в українському просторі так і між елітами і суспільством. Окрім того, на часі трансформаційних процесів політичного устрою України існує необхідність переосмислити значення історичного, духовного вкладу еліти в розбудову державності.

Звертаючись до окремих положень теоретичної спадщини С.Подолінського, М.Драгоманова, І.Франка, Лесі Українки і численних наукових полемік і дискусій стосовно їх наукових і політичних поглядів, безперечним об'єднуючим фактором є їх революційні на той час соціал-демократичні ідеї, що стали світоглядно-політичними основами української соціал-демократичної думки.

Вони розглядали соціал-демократію через призму утворення і становлення політичної сили на **власному національному ґрунті**.

Процес становлення та утвердження соціал-демократії як українського національного явища кінця ХІХ – початку ХХ століть має еволюційний поетапний характер.

Первинним етапом цього процесу була суспільно-політична діяльність перших професійно-робітничих газет Східної Галичини: “Renkodzielnik” (1869 - 1873), “Czcionka” (1871-1876) та “Praca” (1878-1892), які стали засобом поширення соціал-демократичних ідей на українському національному ґрунті та як суспільне явище виникли на західноукраїнських землях.

Перші польськокомвні видання “Ренкодзельник” і “Чценка” призначались як для польських, так і українських трудящих, у середовищі яких сіяли зерна соціальної і національної свідомості, знайомили український народ з розвитком міжнародного робітничого руху. Ці газети виконували важливу функцію виховання народних мас, просвічуючи їх у національно-політичних та соціально-економічних питаннях. Саме така робота українських польськокомвних видань підготувала ґрунт для сприйняття соціал-демократичних ідей, поширених у Європі. На цьому ґрунті відбувалося їх активне осмислення та критична оцінка, у результаті чого і вибудовувалася українська національна концепція соціал-демократів.

Діяльність газет “Ренкодзельник”, “Чценка” та “Праца” сформувала головні передумови виникнення основних принципів соціальності і демократії в Україні.

Другий етап процесу становлення й утвердження української національної соціал-демократичної думки у нас представлений постатями С. Подолінського та М. Драгоманова. С. Подолінський був першим українським соціалістом, оскільки саме він вперше серед українських учених піддав

соціалістичні ідеї осмисленню й критичному аналізу, присвятивши цьому ряд окремих праць⁴².

С. Подолинський вважав себе українським мислителем і національним соціалістом, що неодноразово підкреслював, зокрема у статті “Соціалізм, нігілізм та тероризм (Відповідь “старому російському соціалістові”)”. Це фактично була перша серйозна спроба у 70-х- 80-х рр. XIX ст. створення національної концепції соціалістичної думки. На основі цього твердження С. Подолинського українські соціал-демократи розвинули свою національну концепцію, домінуючою ідеєю якої була організація політичної сили на власному ґрунті.

Великою заслугою С. Подолинського було те, що у 70-х – 80-х роках він на порядок денний суспільно-політичного життя в Україні поставив завдання підготувати ґрунт та умови для створення української соціал-демократичної партії. Це завдання С. Подолинського та ін. було виконано, оскільки вже у 1896 році у Києві постала політична група УСД.

С. Подолинський започаткував в Україні традицію видання політичних брошур, що була продовжена М. Драгомановим та групою УСД. Його брошури “Парова машина”, “Про бідність”, “Правда”, які ще не мали яскраво вираженого політичного характеру і були написані у белетристичній формі, мали програмний політичний характер і сприяли формуванню світоглядно-політичної основи української національної соціал-демократичної думки.

У комплексі соціологічних проблем, розроблених С. Подолинським, ми зупиняємося на тих, що мали соціал-демократичні характеристики та особливо активно сприяли створенню ґрунту для формування української соціал-демократії. Наприклад, соціал-демократичний характер має його теорія про роль праці в збереженні, перетворенні і нагромадженні сонячної енергії на поверхні Землі та в розвитку суспільства. В основу цієї теорії С. Подолинського покладено соціал-демократичну ідею найвищої цінності людської особистості.

Визначне місце в науковій теорії С. Подолинського з приводу соціально-економічних проблем відіграє ідея соціальної справедливості, що є одним із головних принципів соціал-демократичної думки як у минулому, так і нині.

Наукова концепція вченого доводить, що тільки людська праця повинна бути спрямована на задоволення вимог і потреб усіх членів суспільства в однаковій мірі. При цьому наголошує на рівних правах та обов’язках.

С. Подолинський при визначенні рушійних сил, що мають вести перед як у реформах, так і в революційній боротьбі, наголошував на рівнозначності робітничих і селянських мас, фактично заперечуючи марксистську ідею про диктатуру пролетаріату. Такої ж позиції дотримувалася більшість українських соціал-демократів, зокрема політична група УСД та її головний ідеолог Леся Українка.

Суспільно-політична та соціально-економічна концепція С. Подолинського містила ряд ідей соціал-демократичного характеру, які у своїй більшості знайшли продовження й розвиток в українській соціал-демократичній думці.

⁴² Гошовська В. А. Становлення української соціал-демократичної думки кінця XIX – початку XX століття (проблема світогляду, національних особливостей, теоретичного осмислення на сторінках преси). – Х.: Основа, 1997. – С. 7.

Постать М. Драгоманова та його суспільно-політична спадщина відіграли особливо вагомую роль у тривалому процесі підготовки ґрунту та умов для формування української соціал-демократичної думки. М. Драгоманова можна з впевненістю назвати предтечею української національної соціал-демократії, оскільки саме він вперше поставив ряд тих найважливіших проблем, розробка та обґрунтування яких стали домінантними у національній соціал-демократичній концепції.

М. Драгоманов своєю громадською та суспільно-політичною діяльністю формував той світоглядно-політичний ґрунт, на якому виросла генерація українських соціал-демократів. Він поставив питання про створення української політичної науки як теоретичної основи і головної передумови для організації політичної сили на власному національному ґрунті.

Великою заслугою М. Драгоманова є те, що він виробив чіткий план дій, що й склало основу його політичної концепції. Суть цієї концепції складають три головні положення: культурна літературна національна праця, політичні свободи і соціальні проблеми. Слід зазначити, що ці три драгоманівські положення склали основу майбутньої політичної платформи групи УСД та були детально розроблені у її соціал-демократичних брошурах.

У здійсненні цих трьох принципів великі надії і сподівання М. Драгоманов покладав на українську національну інтелігенцію, черговим завданням якої він вважав “доказати факти існування української національності”. Михайло Драгоманов неодноразово наголошував на необхідності повернути неорганізовані й стихійні народні виступи у русло системної та організованої боротьби. Головними засобами у здійсненні цього питання М. Драгоманов вважав просвіту народу, себто перетворення його у свідому й мислячу силу, яка була б здатна вести організовану і системну боротьбу, оскільки саме боротьба такого типу, за Драгомановим, здатна призвести до ефективних і бажаних результатів та наслідків. Ідеологи та теоретики, за Драгомановим, у підготовці цієї боротьби повинні спиратися на ґрунтовну теоретичну базу, яку складає політична наука, на необхідності створення якої вчений наголошував⁴³.

“Програма Громади” 1880 року, одним із авторів якої був М. Драгоманов, склала теоретичну основу для написання “Програми української соціал-демократії”, що була видана групою УСД окремою брошурою. Політичні вимоги Громадівської “Програми:” рівне право для всіх, свобода слова, преси, науки та інші були повторені у своїй основі та ґрунтовно розроблені у “Програмі соціал-демократії” групи УСД.

М. Драгоманов, розвинувши започатковану С. Подолинським традицію видання політичних брошур, поставив її на наукову основу, надавши політичним виданням значення політичної і партійної платформи. Саме М. Драгоманов надав політичним брошурам значення наукових виразників соціалістичних ідей в Україні.

⁴³ Гошовська В. А. Становлення української соціал-демократичної думки кінця XIX – початку XX століття (проблема світогляду, національних особливостей, теоретичного осмислення на сторінках преси). – Х.: Основа, 1997. – С. 12.

Цю традицію продовжила і розвинула політична група УСД, видавши ряд соціал-демократичних брошур.

На наш погляд, саме М. Драгоманов поставив проблему піднесення української нації на світовий рівень, головною передумовою чого він вважав створення власної політичної сили, яка лише і зуміла б довести “емансипацію” українського народу. Драгоманов ніколи не плекав ілюзій, що він зможе привернути всесвітню думку до українського питання. Він не переоцінював ні своїх здібностей, ні можливості свободи слова і критики, що їх він мав в еміграції. Тверезе переконання звучить у його останніх словах, які можна вважати заповітом Драгоманова співвітчизникам: “Лишень тоді, коли ми покажемо свою силу хоч на частині своєї землі, зверне на нас увагу і Європа. Наївно ждати, щоб загаль людей, навіть найгуманніших, турбувався за других лишень того, що їх б’ють. Мало хіба кого б’ють на земній кулі?! Люди інтересуються звичайно лишень тими, хто одбивається, - і таким лишень звичайно і помагають. Це “відбивання” Драгоманов розумів, однак, не як революцію мас у душі народників, “якобінців”, народовольців, соціалістів і марксистів, а як емансипацію свого народу на зразок захоплення єврейських націй з демократичних республік, або конституційною традицією”⁴⁴.

У створенні політичної сили на власному національному ґрунті М. Драгоманов вбачав головну передумову для майбутнього високого розвитку України.

Другий етап процесу становлення й утвердження української національної соціал-демократичної думки припадає на 70-90-ті роки XIX століття і завершується приблизно у 1895 році після смерті Михайла Драгоманова⁴⁵.

Наступний третій етап процесу становлення й утвердження української національної соціал-демократичної думки припадає на 1896- початок 1900-х років XX століття. Цей період характеризується рисами утвердження національної соціал-демократії, виробленням власної національної соціал-демократичної концепції. У 1890-х роках у Галичині була створена Русько-Українська Радикальна Партія, активну участь у діяльності якої брав Іван Франко. Розглядаючи радикалізм як своєрідну духовну постанову і спосіб мислення, ми бачимо його значні впливи на формування політичного світогляду Івана Франка, у суспільно-політичній спадщині якого знаходимо ряд соціал-демократичних ідей.

Суспільно-політичні праці І. Франка представляють загальну концепцію гуманного соціалізму, головною і найвищою цінністю якого є людина, її інтереси і потреби. На протигагу Марксу та Енгельсу, що проголосили культ держави, яка повністю керує життям і діяльністю особистості, І. Франко проголошує ідею найвищої людської цінності однією з домінуючих у політичній, національній та соціально-економічній боротьбі. Так, у статті “Соціалізм і соціал-демократизм” І. Франко дає ґрунтовну критику так званого

⁴⁴ Гошовська В. А. До історії соціал-демократії в Україні// Слобожанщина. - 1997. - №4. - С181 - 187.

⁴⁵ Гошовська В. А. Становлення української соціал-демократичної думки кінця XIX – початку XX століття (проблема світогляду, національних особливостей, теоретичного осмислення на сторінках преси). – Х.: Основа, 1997. – С. 13.

“наукового соціалізму і комунізму в майбутній Європі”, показуючи “ненауковість” та негативні риси цієї теорії.

І. Франко дав детальне обґрунтування власного розуміння соціального ладу, який повинен відповідати “найвищим ідеалам справедливості і братерства”. Саме такий суспільний лад є основою, на якій будується політичний світогляд І. Франка.

Відповідно до суспільно-політичної концепції І. Франка, головним завданням соціалістичного руху повинно стати здобуття політичної влади та здійснення національного визволення, оскільки тільки після цього є можливим здійснення усіх інших соціально-економічних реформ.

Домінуючою в суспільно-політичних поглядах І. Франка є ідея необхідності максимального розвитку кожної особистості, враховуючи її інтереси та уподобання. Неприйнятні для мислителя марксистські ідеї про класову ненависть і боротьбу, що породжує численні криваві жертви і невинно пролиту кров.

Формуванню ідеалу національної незалежності присвячена стаття І. Франка “Поза межами можливого”, де незалежність мислитель трактує як головну й необхідну умову будь-якої політичної боротьби, цим він протиставляє свою позицію поглядам Маркса та Енгельса, які фактично ігнорували інтереси окремих націй, проголошуючи виключно інтернаціональні принципи.

І. Франко витворив власну політичну концепцію осмислення світу та шляхів здійснення і проведення у ньому політичних, національних та соціально-економічних змін і реформ.

Соціал-демократичні ідеї, їх критичне осмислення та аналітична характеристика посідали визначальне місце у суспільно-політичних поглядах І. Франка. Його праці з приводу цієї проблеми зробили значний науковий внесок у процес утвердження української національної соціал-демократичної думки.

Вираження соціал-демократичних поглядів І. Франка бачимо також у його дискусії з Лесею Українкою як головним ідеологом і теоретиком групи УСД з приводу питання, “як зробити Україну політичною силою”.

І. Франко назвав цю полеміку “дискусією між своїми”, оскільки мова йшла про відмінність окремих деталей і положень, тоді як головна мета була спільною.

Полеміка І. Франка і Лесі Українки стосувалась головним чином тактики українського політичного руху і відбувалася як така, що виникла між двома видатними діячами громадського та суспільно-політичного життя в Україні. Відбувалася дискусія на сторінках львівського часопису “Житє і Слово”, де були надруковані полемічні статті І. Франка “З кінцем року”, “Коли не по конях, так хоч по оглоблях”, “З новим роком” та стаття Лесі Українки “Не так тії вороги, як добрії люди”⁴⁶.

⁴⁶ Гошовська В. А. Становлення української соціал-демократичної думки кінця XIX – початку XX століття (проблема світогляду, національних особливостей, теоретичного осмислення на сторінках преси). – Х.: Основа, 1997. – С. 16.

Загалом полеміка між І. Франком та Лесею Українкою представляє розуміння соціал-демократичних принципів і положень двома великими українськими мислителями, представниками двох різних територіальних регіонів України із специфічними умовами політичного життя і боротьби: Західної і Східної Галичини та Наддніпрянщини. Це була дискусія між двома варіантами соціал-демократичних концепцій, які мали одну спільну мету: створення соціально-політичної сили на національному ґрунті, сили, яка була б здатна досягти національно-політичної незалежності України та провести економічно-соціальні реформи в Україні.

Основним і центральним досягненням третього періоду було створення у Києві у 1896 році Лесею Українкою та Ів.Стешенком політичної групи УСД (Українська Соціал-Демократія). Ця організація постала на тлі тогочасного суспільно-політичного життя як якісно нове явище на Східній Україні, потребу в якому відчувала українська інтелігенція.

На жаль, ця організація “залишилася порівняно невеликим гуртком інтелектуалів, якому не вдалося розгорнутися у справжню соціал-демократичну партію й налагодити міцні зв’язки з народними масами. Разом з тим, матеріали архівних фондів переконливо свідчать про широке використання “Бібліотеки українських соціал-демократів” у 1903-1907 рр. активістами РУП, РСДРП і Спілки. З іншого боку, теоретичний доробок групи УСД, насамперед щодо національних і селянських питань, помітно вплинув на вироблення програмних засад цих партій. Безперечно, вплив групи УСД, зокрема її соціал-демократичних брошур, відчувався на програмних засадах цих партій.

Головним ідеологом УСД була Леся Українка. Леся Українка належить до найяскравіших національних мислителів, які назавжди залишились в історичній пам’яті свого народу, протягом багатьох десятиліть впливаючи на його духовність і світогляд. Вустами таких мислителів минуле вступає у своєрідний діалог із сучасністю, перегукується з її актуальними ідеями. Це - жінка, тендітна тілом, але могутня і сильна духом, мислитель, чії ідеї набувають нової активності в сучасну епоху.

Відомо, що найяскравішою характеристикою геніального мислителя є звернення до його спадщини різних поколінь та епох, що і вписує цю постать в історію суспільно-політичної думки. До таких постатей і належить Леся Українка.

Ю. Лавріненко зазначав, що “найенергійнішим і найглибшим та, мабуть, і єдиним вповні автентичним і зрілим ідеологом УСД” була Леся Українка, перу якої “належить як не більша, то левина частка всієї політично-публіцистичної продукції групи УСД”. Називаючи себе “духовною дитиною” М. Драгоманова, Леся Українка належала до тих його учнів, які “засвоїли собі тільки зерна драгоманівської науки, але зростили його по-своєму, зазнавши інших повівів та впливів; і плід дали свій власний, перейшовши в історію з власними, часом різко окресленими обличчями”. Сформована під ідейним впливом Драгоманова, Леся Українка витворила власний політичний світогляд, який ґрунтувався на принципах та ідеях соціал-демократії.

В історії суспільно-політичної думки нашої держави Леся Українка як теоретик та ідеолог УСД є творцем і найбільш яскравим представником національної концепції соціал-демократії, народженої на українському ґрунті, в українських обставинах і в українському середовищі⁴⁷.

Важливим джерелом для розуміння суспільно-політичних поглядів Лесі Українки є її оцінка найбільш поширених політичних, економічних та соціальних видань того часу. Серйозно й уважно студіювала Леся “Капітал”. Так, у листі від 30 серпня 1897 року до сестри Ольги вона писала: “... половину “Капіталу” “проштудировала” (читати його не можна), і знаєш, чим далі читаю, тим більше розчаровуюсь: я не бачу тієї “строкої системи”, про яку говорять фанатики сеї книжки, бачу багато фактів, чимало дотепних гіпотез і ще більше просто дотепів”.

Леся Українка не бачила у марксистському вченні тієї строкої системи, яка є головною рисою будь-якої політичної ідеології - це чітка структура поглядів, ідей і положень. Крім того, Леся обурювалася тим, що дана праця розраховує на сліпу віру народу, а, на її думку, потрібне поступове переконання народу у необхідності суспільно-політичних та економічних змін у країні шляхом просвіти широких мас населення і виховання в них свідомої і мислячої національної сили.

Леся Українка виступала з позицій схильності не до збройної боротьби, а до еволюційних поступових змін. Так, селянські страйки 1902 року викликали велику її стурбованість, спонукаючи замислитися над проблемами вибору тактики. У листі до М. Кривинюка від 14 лютого 1902 року Леся писала: “Демонстрації добрі, коли вони результат запалу і революційного настрою, а як спосіб викликання того запалу і настрою вони навряд чи практичні. І сама форма їх: віддавання себе голірuch під нагайки, шаблі й кулі, - якась прикра і, здається мені, ентузіазму викликати не може. Поправка: деякі результати, певне, будуть, але чи оплатяться вони? Чи не краще б ту силу обернути на прелімінарну (попередню - В.Г.) роботу, організаторську і т.д”.

Леся Українка неодноразово підкреслювала те, що будь-якому серйозному політичному і національному рухові народу повинна передувати організаторська, теоретична робота серед найширших мас населення. Вона відкидала будь-які збройні страйки, виступи тощо як криваві та неефективні⁴⁸.

Вагомою для характеристики Лесі Українки як соціал-демократичного теоретика є її своєрідна полеміка з лідером УСД Галичини і Буковини М. Ганкевичем, стаття якого “Етика і політика” викликала різкий спротив Лесі. У відповідь на цю статтю Леся Українка написала “Замітки з приводу етики і політики. Ціна поступу”. Цей Лесин виступ Ю. Лавріненко назвав таким, що

⁴⁷ Гошовська В. А. Становлення української соціал-демократичної думки кінця XIX – початку XX століття (проблема світогляду, національних особливостей, теоретичного осмислення на сторінках преси). – Х.: Основа, 1997. – С. 19.

⁴⁸ Гошовська В. А. Становлення української соціал-демократичної думки кінця XIX – початку XX століття (проблема світогляду, національних особливостей, теоретичного осмислення на сторінках преси). – Х.: Основа, 1997. – С. 21.

“належить до найсильніших документів глибини і сили Лесиної думки. Вона ніби випередила в проблемі політичної етики свій час на кілька десятиліть років і пророче передбачила ті світові катастрофи тероризму, прихід яких віщували для неї оті, на початку ніби незначні, міркування про терор і непричетність етики до політики”⁴⁹.

Різде засудження і несприйняття Лесі викликала головна ідея статті Ганкевича - положення про необхідність і неминучість терору в політичній боротьбі, й особливо - думка про несумісність таких понять, як політика й етика, про абсолютну непричетність етики до політики. У даній статті Леся розвиває соціал-демократичну концепцію соціального і суспільного прогресу, давши їй назву “Ціна поступу”. Авторка категорично заперечує думку Ганкевича про те, що ціна поступу, себто плата за соціальний і суспільний розвиток, повинна бути кривавою. За Лесею Українкою, вона має бути мирною, такою, що керується інтересами “загального добра”, інтересами народу. Леся Українка обстоює власне твердження про те, що політична боротьба може бути і чесною, і безчесною, що її характер визначається характерами тих партійних і суспільно-політичних діячів, які беруть у ній участь.

За Лесею Українкою, “чиста справа”, себто політична боротьба за поліпшення умов життя народу, за реалізацію у практичному житті ідеї соціальної справедливості та за державну самостійність України як одне з головних завдань національного соціал-демократичного руху, повинна здійснюватися “чистими способами”. Головним принципом цих “чистих способів” партійної і політичної боротьби Леся Українка проголошує гуманістичну ідею найвищої цінності людської особистості та всього народу, недопустимість їх нівеляції та ігнорування їх інтересами. Отже, Леся Українка однією з перших проголосила важливий принцип необхідності гуманістичної ідеї, врахування інтересів людини у процесі політичної боротьби.

Концепція суспільно-політичних поглядів Лесі Українки як одного з ідеологів української соціал-демократії є цілісною системою, формування якої припадає в основному на кінець XIX – початок XX століття. Основу цієї політично-світоглядної системи складають головні соціал-демократичні положення, пристосовані до українського національного середовища. Леся Українка своєю суспільно-політичною діяльністю вписала яскраву і дуже важливу сторінку в історію української думки, сторінку, що являє собою репрезентацію соціал-демократії як українського національного феномену. До цієї сторінки звертаються сучасні мислителі, знаходячи там своєрідне пояснення сьгоднішнім проблемам і питанням, осмислюючи її ідеї на тлі нової культурно-історичної епохи⁵⁰.

⁴⁹ Гошовська В. А. Становлення української соціал-демократичної думки кінця XIX – початку XX століття (проблема світогляду, національних особливостей, теоретичного осмислення на сторінках преси). – Х.: Основа, 1997. – С. 22.

⁵⁰ Гошовська В. А. Становлення української соціал-демократичної думки кінця XIX – початку XX століття (проблема світогляду, національних особливостей, теоретичного осмислення на сторінках преси). – Х.: Основа, 1997. – С. 23.

Звернення до історії формування соціал-демократичної думки на Україні має на сучасному етапі життя нашого суспільства особливо велике значення, оскільки “всебічний і глибокий аналіз (...) української соціал-демократії у визвольних процесах початку ХХ століття може стати ключем до розуміння багатьох суспільно-політичних проблем сучасності”⁵¹.

Формування нинішньої української соціал-демократії відбувається у вирі численних дискусій і полемік з приводу її сучасної тактики й ідеології, шляху й послідовності здійснення та проведення реформ в Україні. Але є незаперечним те, що “українська соціал-демократія, як політична течія, покликана на допомогу соціально менш захищеним прошаркам населення у період економічних криз, забезпечувати відносно високий рівень всім громадянам України і стабільність у суспільстві, що переконливо засвідчує вся історія світової соціал-демократії”⁵².

Специфіка формування української соціал-демократії полягає в тому, що цей складний і багатогранний процес відбувається на сторінках національної преси. Українські часописи, журнали, газети не тільки інформують читача, а й виховують його ідейно-політично, формують його суспільно-політичний світогляд. Як бачимо, ґрунт для виникнення соціал-демократії в контексті національного політичного світогляду підготувала діяльність преси, зокрема газети “Ренкодзельник”, “Чценка”, “Праца”. Дискусія Івана Франка та Лесі Українки відбувалася. теж на сторінках преси - часопису “Жите і Слово”. Характерно, що кожна партія чи політична група мала власний друкований орган, який виступав виразником інтересів, ідей і поглядів цієї партії, репрезентантом її суспільно-політичної платформи⁵³.

Головним надбанням дискусії було утвердження ідеї про те, що преса виступає одним із головних засобів просвіти і виховання мас. Іван Франко пише: “...маючи в руках нелегальну лектуру, народ звекає до політичної самостійності, знає своїх поводитирів і чує себе з ними за одно, а рівно гласно робить ся свідомий своєї національності і свого людського “я”, виховується і для політики і для цивілізованого життя”⁵⁴.

Слід зазначити, що лицем української соціал-демократії була Лесі Українки, як головний ідеолог соціал-демократії.

⁵¹ Гошовська В. А. Становлення української соціал-демократичної думки кінця ХІХ – початку ХХ століття (проблема світогляду, національних особливостей, теоретичного осмислення на сторінках преси). – Х.: Основа, 1997. – С. 26.

⁵² Гошовська В. А. Становлення української соціал-демократичної думки кінця ХІХ – початку ХХ століття (проблема світогляду, національних особливостей, теоретичного осмислення на сторінках преси). – Х.: Основа, 1997. – С. 26.

⁵³ Гошовська В. А. Становлення української соціал-демократичної думки кінця ХІХ – початку ХХ століття (проблема світогляду, національних особливостей, теоретичного осмислення на сторінках преси). – Х.: Основа, 1997. – С. 27.

⁵⁴ Гошовська В. А. Становлення української соціал-демократичної думки кінця ХІХ – початку ХХ століття (проблема світогляду, національних особливостей, теоретичного осмислення на сторінках преси). – Х.: Основа, 1997. – С. 223.

Поряд з цим, соціал-радикальний рух проголосив свою відданість справі соціального федералізму, політичного демократизму, піднесення української культури, етичного соціалізму та антиклерикалізму.

Формування Української Радикальної Партії і загалом усього соціал-демократичного руху в Україні є наслідком активної діяльності Михайла Драгоманова, великого гуманіста і лідера українського національного відродження. Створена під впливом його ідей Українська Радикальна Партія стала однією з наймогутніших політичних сил в Західній Україні і з 1901 року увійшла до складу Соціалістичного Інтернаціоналу.

Ідеї пріоритету прав людини, соціал-реформізму, конституціоналізму, рішуче заперечення будь-яких проявів національного екстремізму, критика імперського централізму та терору, ідеал Європейської України, захист самоврядування - усе це драгоманське надбання і по сьогодні є одним з найважливіших джерел ідеології української соціал-демократії. Ідеологія Драгоманова була успадкована його послідовниками та учнями - Михайловським, Павликом та І. Франком, Богданом Кістяківським та Лесею Українкою⁵⁵.

Отож, сучасність викликає на свій розгляд і розсуд ті ідеї та погляди минулого, яких потребує нинішня культурно-історична епоха - це ідеї та погляди української національної соціал-демократії. Сучасне суспільно-політичне життя в Україні вимагає детального вивчення, аналізу й подальшого розвитку попередніх набутків національної соціал-демократичної думки. Необхідно чітко визначити саме український шлях подальшого розвитку, сприятливий і органічний для нашої держави та її народу. Точну оцінку цій ситуації дав доктор економічних наук, професор Веніамін Сікора у статті "Український шлях і світові економічні орієнтири": "... в Україні визріли умови (політичні, ідеологічні, наукові, організаційні) для виходу на успішний "український шлях реформування і будівництва українського суспільства та держави. (...) В Україні зважено, але швидко визріває конструктивна, державницька позиція, заснована на національній ідеї, яка охоплює переважну більшість українського суспільства. Потрібне її науково-теоретичне, практичне, організаційне оформлення"⁵⁶.

Безперечно, таке "оформлення" потребує й неодноразового звернення до історії української національної суспільно-політичної думки, зокрема соціал-демократичної. Формування незалежної національної політики вимагає ґрунтового знання історичної традиції. На жаль, програми численних сучасних політичних партій не завжди засвідчують бажання враховувати національну суспільно-політичну думку, її традиції та історію. Певну зацікавленість до

⁵⁵ Гошовська В. А. Становлення української соціал-демократичної думки кінця XIX – початку XX століття (проблема світогляду, національних особливостей, теоретичного осмислення на сторінках преси). – Х.: Основа, 1997. – С. 29.

⁵⁶ Гошовська В. А. Становлення української соціал-демократичної думки кінця XIX – початку XX століття (проблема світогляду, національних особливостей, теоретичного осмислення на сторінках преси). – Х.: Основа, 1997. – С. 30.

окремих положень соціал-демократії засвідчує Програма народно-демократичної партії: “Наша партія має центристську орієнтацію, яка будується на ... цінностях європейської соціал-демократії та лібералізму”⁵⁷.

Історія української політичної думки має надзвичайно багату, ґрунтовну і глибоку традицію національної соціал-демократії. І сучасні вчені та політики повинні вивчити та осмислити цю традицію на тлі сучасних політико-економічних умов.

Ідея “третьої сили” стає все більше популярною в Україні. Можливо, що цією “третьою силою” стане Українська соціал-демократична партія, створення якої, її політичної програми, платформи, статуту вимагає високопрофесійних теоретиків і фахівців, їх ґрунтовної роботи, виходячи з аналізу сучасної ситуації в Україні та потреб молодого української держави⁵⁸.

Прагнення до створення такої України спостерігаємо у Програмі СДПУ(о), де йдеться про її соціальну політику. Там СДПУ(о) проголошує своїм головним завданням у галузі соціальної політики “побудову розвинутого солідарного громадянського суспільства загального добробуту, що базується на основі соціального партнерства та ефективної економічної моделі, пропонуючи соціальну політику, в основі якої - надання можливості кожному працездатному громадянину отримати роботу, яка забезпечила б добробут його сім’ї”.

“Гуманістична ідея” у державній політиці була утверджена в українській національній соціал-демократії концепцією Лесі Українки. Продовження ж цієї ідеї бачимо у програмних виступах сучасних соціал-демократів.

Як бачимо, сучасний соціал-демократичний рух в Україні серйозно претендує стати “третьою силою”, яка складе основу стійкої політичної сили на власному національному ґрунті. Можна сказати, що він зреалізовує, по суті, ідеї, поставлені групою УСД та її ідеологом - Лесею Українкою.

Становлення сучасного соціал-демократичного світогляду у суспільно-політичному житті України вимагає ґрунтовного знання його історії та попередньої традиції. Особливо велике значення має визначення витоків цього явища як національного феномену. Це сприяє і нині становленню й утвердженню самостійної політичної сили на власному національному ґрунті.

Сказаним вище й визначається актуальність вивчення теорії і практики української соціал-демократії, що формувалася на національному ґрунті, не оминаючи здобутків західноєвропейської суспільно-політичної думки.

С.Подолінським та М.Драгомановим вперше на серйозному суспільно-політичному і теоретичному рівні були поставлені ті проблеми і положення, детальне розроблення яких склали основу української соціал-демократичної концепції.

⁵⁷ Гошовська В. А. Становлення української соціал-демократичної думки кінця XIX – початку XX століття (проблема світогляду, національних особливостей, теоретичного осмислення на сторінках преси). – Х.: Основа, 1997. – С. 31.

⁵⁸ Гошовська В. А. Становлення української соціал-демократичної думки кінця XIX – початку XX століття (проблема світогляду, національних особливостей, теоретичного осмислення на сторінках преси). – Х.: Основа, 1997. – С. 32.

С.Подолінський як перший український соціаліст дав теоретичне осмислення соціалістичних ідей на українському ґрунті, а М.Драгоманов продовжив його традицію тим, що витворив концепцію “локалізації” соціалістичних ідей, себто їх трансформації на національному ґрунті і пристосування до специфіки та особливостей українського середовища. Отже, суспільно-політичну спадщину С.Подолінського та М.Драгоманова слід розглядати як предтечу української соціал-демократії.

Михайло Грушевський охарактеризував Сергія Подолінського як “найбільш послідовного, найбільш чистого соціаліста сеї доби, який так багато зробив для українського соціалістичного руху”⁵⁹. Саме з осмислення соціалістичних ідей на українському ґрунті починається формування і становлення національної концепції соціал-демократичного політичного світогляду. Сергій Подолінський одним із перших у 70-х – 80-х роках XIX століття розпочав осмислення ідей світової соціалістичної думки в контексті українських обставин. У процесі цього осмислення проростали і перші пагони українських соціал-демократичних ідей. Діяльність і суспільно-політична спадщина С.Подолінського підготували формування соціал-демократії як українського національного феномену.

Суспільно-політична спадщина С. Подолінського з’ясовує комплекс соціологічних проблем, значна частина яких мала характерні риси соціал-демократичного світогляду. Важливе місце серед соціологічних питань і проблем, які досліджував вчений, посідає питання про працю, її місце, роль і значення в розвитку людського суспільства. Основні положення цієї проблеми викладені у праці С. Подолінського “Людська праця і єдність сили”.

Ця робота С. Подолінського стала предметом листування між К. Марксом і Ф. Енгельсом. Так, Ф. Енгельс у листі до К. Маркса від 19 грудня 1882 року писав: “Справу Подолінського я уявляю собі так: його дійсне відкриття лежить у тому, що людська праця може довше задержувати сонячну енергію на поверхні землі і примушувати її обробляти, ніж се було б без неї”⁶⁰.

На думку С. Подолінського, в основі існування і розвитку суспільства лежить праця і “таким чином з цих сторін ми одержуємо доходи, що натуральні продукти землі не можуть заспокоїти всіх наших потреб і ми мусимо штучно збільшувати кількість продуктів. Засобом для сього є корисна праця”. С.Подолінський розробив власну оригінальну теорію, про роль праці в збереженні, перетворенні і нагромадженні сонячної енергії на поверхні Землі та в розвитку суспільства. В основу даної теорії С. Подолінським покладено соціал-демократичну ідею цінності людської особистості, ідею спрямування всіх сил суспільства і держави на задоволення потреб і вимог окремої людини.

⁵⁹ Гошовська В. А. Становлення української соціал-демократичної думки кінця XIX – початку XX століття (проблема світогляду, національних особливостей, теоретичного осмислення на сторінках преси). – Х.: Основа, 1997. – С. 157.

⁶⁰ Гошовська В. А. Становлення української соціал-демократичної думки кінця XIX – початку XX століття (проблема світогляду, національних особливостей, теоретичного осмислення на сторінках преси). – Х.: Основа, 1997. – С. 158.

Ідеї цієї теорії зустрічаються не тільки у роботі “Людська праця і бідність сили”, але й в інших: “Ремесла і фабрики на Україні” (1880), “Труд человека и его отношение к распределению энергии” (1880)⁶¹.

Особливу увагу С. Подолинський надає твердженню, що наука має значний вплив на розвиток продуктивних сил і виробництво. У науковій теорії С. Подолинського з приводу соціально-економічної проблеми домінуючою виступає ідея соціальної справедливості. Це дуже важливе положення С. Подолинським було особливо детально розвинуто українськими соціал-демократами. За науковою концепцією С. Подолинського, людська праця повинна бути спрямована на задоволення вимог і потреб усіх членів суспільства однаково. Вчений підкреслював, що людська праця має своїм наслідком збільшення загального бюджету енергії на Землі. Кожна наступна формація, як стверджує С. Подолинський, більш прогресивна, ніж попередня. Прогресивність суспільної формації Подолинський визначає тим, що наступна формація дає більше можливостей людській праці збільшувати загальний бюджет сонячної енергії. Формацією, більш прогресивною за капіталістичну, на думку С. Подолинського, стане соціалістична. Соціалізм забезпечує найкращі умови і можливості для такого нагромадження енергії на поверхні Землі, а також найбільш розумний спосіб її використання, тобто найефективніше продукування матеріальних благ, він є найперспективнішою і необхідною формою суспільно-економічного життя.

Соціалістичне суспільство, за С. Подолинським, відкриває максимальні можливості для життя та діяльності всіх громадян, що стане важливим фактором нагромадження сонячної енергії. С. Подолинський з приводу цього писав: “Вищий квантитативний і квалітативний рівень наживи і її рівномірний розподіл неминуче привели б до зросту мускульної і нервової сили у величезній більшості індивідів, з котрих складається людство. Відти - новий зріст промисловості, нова акумуляція сонячної енергії на поверхні Землі”. На думку С. Подолинського, такий суспільний лад, як соціалістичний, може здійснити справедливий розподіл продуктів праці, тобто максимально зреалізувати ідею соціальної справедливості у реальному житті людей⁶².

Наголошуючи на особливій активізації робітничого руху у 70-х – 80-х роках, С. Подолинський загострює свою увагу на тому, що вимоги робітників повинні бути грамотно оформлені, мати під собою певну наукову базу. С. Подолинський стверджував, що саме наукова інтелігенція повинна створити таку концепцію. Ця орієнтація С. Подолинського на інтелігенцію як вирішальну силу у політичній боротьбі народу набула особливого розвитку в українській соціал-демократичній концепції, зокрема у платформі групи УСД. С. Подо-

⁶¹ Гошовська В. А. Становлення української соціал-демократичної думки кінця XIX – початку XX століття (проблема світогляду, національних особливостей, теоретичного осмислення на сторінках преси). – Х.: Основа, 1997. – С. 163.

⁶² Гошовська В. А. Становлення української соціал-демократичної думки кінця XIX – початку XX століття (проблема світогляду, національних особливостей, теоретичного осмислення на сторінках преси). – Х.: Основа, 1997. – С. 166.

линський писав: “Екологічна наука сучасності, як теорія організації праці, повинна охопити найкраще формування вимог робітничого стану, вказання найбільш зручного способу їх здійснення, і тим самим повинна містити, як найважливіший практичний результат, теорію організації робітничих рухів проти сучасного капіталістичного способу виробництва”⁶³.

Важливе місце в суспільно-політичній концепції С. Подолинського посідає його визначення та характеристика завдань соціалістичної перебудови суспільства. Характер українських завдань має яскраво виражені соціал-демократичні риси. Так, С. Подолинський вважає, що знищити експлуатацію і гніт можна лише шляхом ліквідації приватної власності на знаряддя і засоби виробництва. Такі ж самі завдання ставили перед собою й соціал-демократичні партії початку ХХ століття. С. Подолинський писав: “Теперечко, вже знаючи корінь його (лиха), не так важко показати хоч загальний напрямок, в котрім робітникам треба пильнувати, щоб добути собі волю од капіталу й людське життя. Всігашній корінь їхнього лихого стану один і той же: “Хтось одбирає од робітників більшу або меншу частину загального здобутку їхньої праці, хоч пан, хоч казна, хоч хазяїн або фабрикант, купець і т.д. Коли корінь лиха звісний, то найпершим робом треба знищити корінь, і тоді само лихо згине. Треба, щоб робітники мали в своїм власнім розпорядженні весь здобуток своєї праці”⁶⁴.

Соціалістична революція, за С. Подолинським, повинна змінити “суть урядових відносин”, тобто зменшити політичне панування експлуататорів, ліквідувати капіталістичну приватну власність, докорінно перебудувати структуру суспільних відносин, створити новий суспільно-економічний лад.

Тлумачачи характер революції, покликаної змінити “суть урядових відносин”, С. Подолинський говорить про соціальну революцію, яка повинна привести до зміни соціального руху. Рушійною силою соціальної революції повинні стати робітничі і селянські маси⁶⁵.

С. Подолинський визначав як рушійні сили соціалістичної революції робітничі і селянські маси, розвиваючи концепцію системної боротьби, тобто такої, що проводиться одночасно і паралельно серед найширших верств населення. С. Подолинський говорить про рівнозначність як робітничої, так і селянської сили. Тобто, диктатуру пролетаріату він не сприймає.

Це положення суспільно-політичного світогляду С. Подолинського про рівнозначність і взаємодоповнюваність робітничих і селянських мас, що має яскраво виражений соціал-демократичний характер, було у майбутньому розвинене групою УСД, зокрема її ідеологом Лесею Українкою.

Упорядкування суспільного життя С. Подолинський пов’язує з ініціативою самих трудящих мас як робітників, так і селян, кладе в основу

⁶³ Подолинський С. Вибрані праці / упорядк. М. Кратко. – Луцьк, 2004. – С. 156.

⁶⁴ Подолинський С. Вибрані праці / упорядк. М. Кратко. – Луцьк, 2004. – С. 216.

⁶⁵ Гошовська В. А. Становлення української соціал-демократичної думки кінця ХІХ – початку ХХ століття (проблема світогляду, національних особливостей, теоретичного осмислення на сторінках преси). – Х.: Основа, 1997. – С. 169-175.

цього упорядкування їх “безпосередні потреби”. Себто, головною цінністю у державі С. Подолинський проголошує людину, її інтереси і потреби.

У тлумаченні національного питання вчений, як і М. Драгоманов, стояв на позиціях федералізму, розвиваючи концепцію такої централізації суспільно-політичного життя, яка вкладається в межі федерації. Так, у “Програмі Громадівській”, авторами якої були С. Подолинський, М. Драгоманов та інші, проголошено: “Самостійність (автономія) політичної громади єсть, по нашій думці, воля кожної громади приєднатись до того народу й приступити до тієї спілки, до котрої вона сама схоче, а також вона може по-своєму впорядкувати всі справи серед себе й усі свої стосунки до других громад”. Вчений, таким чином, висуває вимогу і необхідність створення “повної самостійності для вільної спілки (Федерації) громад на всій Україні”. Отже, С. Подолинський виступав прихильником самостійного самовизначення кожної нації, її вільного існування та розвитку⁶⁶.

У певні періоди історія викликає на свій новий розгляд і розсуд ті ідеї та погляди минулого, яких потребує сучасна культурно-історична епоха. Недарма говорять, що все нове - це добре забуте старе. Але те старе час від часу знову виринає у свідомості людини у нові часи, набуваючи модерної актуалізації та наповнюючи змістом і глибиною сучасні поняття і феномени. Так останнім часом у суспільно-політичних та наукових колах зринула постать Михайла Драгоманова, постала проблема нового її прочитання та осмислення. Це сталося тому, що нині, як ніколи, в Україні надзвичайно гостро стоїть питання створення політичної сили на власному національному ґрунті, питання, яке вперше найбільш істотно і ґрунтовно було поставлене Михайлом Драгомановим і розвинуте його послідовниками – групою Українська Соціал-Демократія та її лідером Лесею Українкою.

Кожне явище в історії людської думки має свої джерела, ті першопочатки, які склали основу, сформували ґрунт, на якому це явище виникло і розвинулося. Часто без з’ясування цих джерел і першопочатків неможливо повно і детально усвідомити й осмислити сутність самого явища. Особливо характерним є це для тих феноменів, які стосуються сфер людської свідомості, а зокрема - суспільно-політичної думки. Процес формування суспільно-політичної думки людства являє собою ланцюг взаємопов’язаних ланок, де наступний етап є продовженням і розвитком попереднього. Так, соціал-демократичний політичний світогляд, який у кінці XIX – на початку XX століття активно розвивається й утверджується на національному ґрунті, мав велику попередню традицію. Відомо, що будь-яке явище виникає на ґрунті чогось, а не само по собі. І той ґрунт підсвічує його глибинну сутність. Отож, перш ніж говорити про соціал-демократичні погляди та ідеї на українському національному ґрунті, необхідно вивчити ті джерела, які викликали їх, той ґрунт, на якому вони розвивалися.

Політичний світогляд Драгоманова репрезентує зрілі рефлексії на українському національному ґрунті ідей і теорій соціалізму. Політичний світогляд Драгоманова – явище специфічне, оскільки представляє осмислення соціалістичних ідей на українській національній основі, в результаті чого

вибудовує власну федералістично-демократичну концепцію, прийнятну для українських обставин, національного менталітету і специфіки життя нації. На жаль, довгий час постать Драгоманова у такому науково-методологічному аспекті не розглядалася. Отже, політичний світогляд Драгоманова, систему його ідей та поглядів необхідно розглядати, перш за все, як рецепцію, сприйняття та осмислення на українському ґрунті європейських ідей соціалізму. Причому, Драгоманов, прекрасно знаючи і розуміючи специфіку українського ґрунту, створив власну концепцію цих політичних ідей, використавши теоретичний “кістяк” соціалізму та розвинувши його положення на тлі української суспільно-політичної і громадської практики. Актуальність вивчення політичної концепції Драгоманова на сучасному етапі викликана, перш за все, зростанням інтересу сучасної політичної думки до ідей соціал-демократії. А. Драгоманов сформував той світоглядно-політичний ґрунт, на якому виросла генерація соціал-демократів, а також поставив питання про створення української політичної науки і дав українську інтерпретацію соціалізму. Ми зупинимося на тих пунктах та ідеях політичної концепції Драгоманова, які склали ґрунт для української соціал-демократії, а також тих, які є особливо актуальними в наш час.

Головною ідеєю будь-якої політичної концепції є вироблення чіткого плану дій, визначення рушійної сили та методів, засобів, тактики боротьби за проведення політико-економічних змін. Драгоманов, атестуючи себе як “практичного політика”, створив чіткий план політичної дійової платформи. Грушевський так характеризує цей план Драгоманова: “... ставив завданням культурно-літературну національну працю, за нею політичну свободу (конституцію), і тільки за тим уже-розв’язання соціальних проблем”⁶⁶. Ці три головні пункти політичної концепції Драгоманова - культурно-літературна національна праця, політичні свободи і соціальні проблеми - були ним детально і ґрунтовно розроблені.

Загальний політичний характер своєї концепції М. Драгоманов виклав в одному з листів до І. Франка: “Принципи сучасної всесвітньої цивілізації найбільш відповідні поступові: лібералізм в його найпослідовнішій формі - федералізму - в справах держави, демократизм - у справах соціалізму з його найтвердішою гарантією - асоціацією в справах економічних, раціоналізм - у справах письменських, наукових і уміlostях”⁶⁷. Отже, три головні домінанти: раціоналізм - у літературі, федералізм - у політиці, демократизм - у соціалістичних справах складають основу політичної концепції М. Драгоманова і є наріжним каменем усіх його політико-соціальних ідей та положень.

⁶⁶ Гошовська В. А. Становлення української соціал-демократичної думки кінця XIX – початку XX століття (проблема світогляду, національних особливостей, теоретичного осмислення на сторінках преси). – Х.: Основа, 1997. – С. 180.

⁶⁷ Гошовська В. А. Становлення української соціал-демократичної думки кінця XIX – початку XX століття (проблема світогляду, національних особливостей, теоретичного осмислення на сторінках преси). – Х.: Основа, 1997. – С. 180.

Говорячи про необхідність культурно-літературної національної праці, Драгоманов визначає одночасно і рушійну силу, себто той суспільний клас, який, на його думку, повинен здійснювати цю дуже важливу і необхідну роботу. “Розумову пропаганду” покликана проводити українська національна інтелігенція, черговим завданням якої є “доказати факт існування укр. національності. Доказ сей мав бути переведений літературно-науковою роботою, і головним засобом повинен був служити тут український фольклор і етнографія в найширшій розумінні”⁶⁸.

М. Драгоманов утверджував своєю діяльністю ідею просвіти простого народу, щоб перетворити його на свідому та мислячу силу, здатну здійснити ряд перетворень. Про М. Драгоманова Іван Франко сказав: “... він показав, що рух українського народу до самопізнання і просвіти на рідній мові не є нічим нечуваним та неправним, але, противно, є зовсім натуральний і конечний”. “Усю свою діяльність М. Драгоманов скеровував на виховання нового покоління, готуючи ґрунт до появи нової політичної генерації - соціал-демократії, тому він завжди обертався до молодіжі, а головна ціль його думок і змагань був простий народ, його просвіта”⁶⁸.

Головний недолік українського політичного руху Драгоманов бачить у його стихійності та недостатній організованості, у тому, що він не спирався на політичну науку. Тому першочерговим і центральним завданням Драгоманов вважає створення власне української національно-політичної думки, що виростала б зі специфіки українських суспільно-політичних та економічних обставин. В “Австро-руських споминах” Драгоманов з приводу цього писав: “В політиці я завше покладав найбільше ваги на політичну науку, котра мусить вияснити людям напрямом і ґрунт їх громадської праці, а способи праці кожна особа чи кожний громадський елемент знайде собі сам, відповідно до своїх сил, натури, обставин”. Фактично, саме Драгоманов поставив питання про створення української національної політичної науки. Політичний світогляд М. Драгоманова формувався на ідеях марксизму і соціалізму, що вже прийшли в Україну і мали тут певну традицію. Грушевський писав, що “основоположником українського марксизму” був Микола Зібер, автор цінної у ті часи праці “Очерки первобытной экономической культуры”. М. Зібер розпочав свою суспільно-політичну діяльність в Україні безпосередньо після виходу у світ “Капіталу” Карла Маркса. За Грушевським, “найбільш послідовним, найбільш “чистим” соціалістом цієї доби” був Сергій Подолинський. З обома цими суспільно-політичними діячами був близько знайомий Драгоманов; під їх впливом формувався його політичний світогляд. Але з часом велич постаті Драгоманова заступила його товаришів. Головним принципом, який Драгоманов взяв у Зібера і Подолинського, але значно розширив і продовжив його, був принцип “локалізації соціалізму”, себто вироблення соціалістичної концепції із врахуванням специфіки українського середовища, особливостей соціаль-

⁶⁸ Гошовська В. А. Становлення української соціал-демократичної думки кінця XIX – початку XX століття (проблема світогляду, національних особливостей, теоретичного осмислення на сторінках преси). – Х.: Основа, 1997. – С. 181.

но-економічних умов України. Драгоманов ставить питання про необхідність поставити соціалістичні погляди та ідеї на український національний ґрунт, “локалізувати” соціалізм. Ще Подолинський у листі до М. Смирнова, одного із співробітників журналу “Вперед”, у 1875 році писав: “Не забувайте, що ми не можемо, а особливо український народ не може розвиватись в соціалістичному напрямку за вашими формами, як би не міг польський...” Ідеї Подолинського Драгоманов виклав концептуально, розвинувши і поширивши їх на українському ґрунті як національну концепцію соціалізму. Сам М. Драгоманов стверджував: “Я завше був соціалістом (...), але ніколи не думав перекладати у нас просто, стереотипно ні одну з чужих соціалістичних програм...” Вивчення “чужих” соціалістичних програм, світового політико-соціалістичного досвіду Драгоманов вважає необхідним для того, аби усвідомити головні теоретичні причини і присвоїти їх до української практики, до специфіки українського політико-соціального та економічного середовища⁶⁹.

Р. Довбищенко у статті “М. Драгоманов, його життя, наукова, політична та громадська діяльність” стверджував, що “соціалістичним ідеалом Драгоманова був ідеал Прудона: федерація вільних спілок вільних людей. Ідеал, який повну волю людини і громади клав в основу ідеальної організації будучого суспільства”. Отже, головною ідеєю всієї політичної теорії М. Драгоманова є організація такого суспільства, у якому головною цінністю є людина, особистість як мірило усіх цінностей і пріоритетів. Права окремої особи, їх гарантія є головною передумовою політичної волі держави, запорукою того, що держава – задля людини, і ні в якому разі людина – задля держави.

Головною рисою політичної концепції М. Драгоманова є те, що Драгоманов був, як точно відзначив український дослідник В. Левинський, “еволюційним соціалістом”, і сими двома словами найкраще і найвідповідніше можна охарактеризувати Драгоманова як політичного мислителя і громадського діяча”. Так, в одній зі своїх критичних статей у “Вольному Слові” Драгоманов критикував погляди соціалістів-анархістів з приводу відношення до революційного та еволюційного соціалізму, відстоюючи власну думку про необхідність “громадської еволюції”⁷⁰.

Головною рушійною силою у здобутті політичної свободи як другого пункту політичної програми Драгоманова має стати також інтелігенція, оскільки за Драгомановим, за політичні свободи здатні виступити тільки “освічені класи”, а економічна боротьба є прерогативою “класів чорноробочих”.

Отже, досягнення ідеалу соціальної справедливості українська еліта вважала невіддільним від національної ідеї. Ігнорування інтересами окремої нації, її специфікою І. Франко, М. Драгоманов, Л. Українка та інша прогресивна інтелігенція вважали недопустимим. Досягнення національної незалежності, на думку української еліти початку ХХ століття є одним із головних завдань

⁶⁹ Гошовська В.А. Голос, звернений до робітництва // Наука і суспільство. - 1983. - №6. - С.38 - 39.

⁷⁰ Гошовська В. А. Становлення української соціал-демократичної думки кінця ХІХ – початку ХХ століття (проблема світогляду, національних особливостей, теоретичного осмислення на сторінках преси). – Х.: Основа, 1997. – С. 184.

українського народу. З приводу цього І. Франко, писав: “Ідеал національної самостійності в усякім погляді, культурнім і політичним, лежить для нас поки що, з нашої теперішньої перспективи, поза межами можливого. Нехай і так. Та не забуваймо ж, що тисячні стежки, які ведуть до його осушення, лежать просто таки під нашими ногами, і що тільки від нашої свідомості того ідеалу, від нашої згоди на нього буде залежати, чи ми підемо тими стежками в напрямі до нього, чи, може, звернемо на зовсім інші стежки. Ми мусимо серцем почувати свій ідеал, мусимо розумом уяснювати його собі”⁷¹.

Тому українська мисляча інтелігенція повинна витворити власну концепцію політико-національних та соціально-економічних змін в Україні.

Специфіка та особливості розбудови української державності актуалізує проблеми, які підіймала українська інтелігенція в кінці ХХ століття і виводить на перший план питання: “як зробити Україну політичною силою”. І.Франко наголошує на важливості освідомлювання і розбудження мас, праці над їх просвічуванням у кожному напрямі, не тільки господарським і історично-національним, але поперед усього політичним і суспільним. Зробити з тих мас політичну силу (а темні маси такою силою не можуть бути) – ось що головна мета, до якої по змозі своїх сил іде всіма можливими шляхами... Скріплювати віру в рідний ґрунт, у силу нашої нації... Тільки тоді ми здобудемо собі політичну силу на своїм ґрунті”⁷².

Таким чином, українська еліта була носієм соціал-демократичної думки кінця ХІХ – початку ХХ століття, її головною рушійною силою. Звернення до історичних основ повертає сучасників до здобутків української еліти кінця ХХ століття і повертає до процесів становлення й утвердження сучасної соціал-демократії в Україні як носія двох головних принципів: ідей національної і державної незалежності та ідеї соціальної справедливості. Оскільки саме ці дві ідеї повинні скласти основу і фундамент українського суспільства.

⁷¹ Гошовська В. А. Становлення української соціал-демократичної думки кінця ХІХ – початку ХХ століття (проблема світогляду, національних особливостей, теоретичного осмислення на сторінках преси). – Х.: Основа, 1997. – С. 211.

⁷² Гошовська В. А. Становлення української соціал-демократичної думки кінця ХІХ – початку ХХ століття (проблема світогляду, національних особливостей, теоретичного осмислення на сторінках преси). – Х.: Основа, 1997. – С. 218.

СУЧАСНІ ДОСЛІДНИКИ ПРОБЛЕМ ЕЛІТОЛОГІЇ

Сучасні вчені, теоретики, політологи досліджують проблему еліти значну увагу приділяючи питанням псевдоеліти, або квазіеліти (О.Крюков, О.Гарань, Б.Кухта, О.Лазаренко, В.Полохало, М.Головатий, О.Білий, В.Каспрук, В.Малахов, Л.Мандзій, М.Михальченко, С.Челякова, О.Логвиненко та ін.).

Зокрема, В.Каспрук вважає, що на теренах України продовжує діяти квазіеліта, яка чинить все можливе, щоб не допустити до влади справжню національно-налаштовану еліту⁷³. А тому він вважає, що “фактично від часу незалежності в Україні при владі знаходиться неповноцінна еліта (з усталеним комплексом меншовартості й постійним озиранням на дії “старшого брата””, а постійне рекрутування еліти з кланово-номенклатурного середовища стало визначальною рисою формування кола носіїв політичної і фінансової влади.

Відомий український історик та політолог Ярослав Пеленський засвідчував, що українська політична еліта періоду національно-визвольних змагань 1917-1921 років не відповідала вимогам часу за своїми політичними якостями, тому її теж доцільніше називати квазіелітою⁷⁴. Вона не зуміла створити сильний апарат влади, армії та поліції, а це унеможливило закріплення української державності. Учений є прихильником ідеї циркуляції еліт, вважаючи, що кожний новий стан національного відродження вимагає нового типу еліт, які виступають з абсолютно новими концепціями державотворення.

На думку Григорія Грабовича, український народ ніколи не втрачав повністю своєї еліти: навіть серед селян завжди існувала своя еліта.

Володимир Потульницький зазначає, що протягом радянського періоду історії України поступово формувалася нова еліта з усіх соціальних прошарків, уособлюючи собою лише інтелігенцію як своєрідну соціальну групу, що формує еліту і своєю чергою залежна від неї визначенням свого становища. На його думку: “в Україні наприкінці 80-х – початку 90-х років мирним шляхом відбулося проникнення однієї (нової) еліти в склад іншої (трансформованої старої)”⁷⁵.

Подібну думку висловлює, аналізуючи стан еліти в Україні на початку 90-тих років, Марія Пірен та доходить висновку, що економічна та політична модернізація і трансформація політичної пострадянської еліти значно імітується і містифікується. У цьому зацікавлені впливові групи політичної еліти у владних структурах – клани і частина бюрократії⁷⁶.

М. Пірен зазначає, що термін еліта має подвійне походження (від лат. *eliquere* франц. *elite* – ліпше, відібране), тобто це меншість суспільства, що

⁷³ Каспрук В. Україна у пошуку втраченого майбутнього // Сучасність. – 1999. – № 5, С.66 – 78.

⁷⁴ Квазіеліта – група осіб, що наділена владними повноваженнями і має лише формальні ознаки “елітарності” (частина депутатів, які потрапили до парламенту випадково, урядовці, які використовують своє крісло для “старту” у великий бізнес тощо). К.е. не володіє видатними якостями – інтелектуальними, моральними тощо.

⁷⁵ Каспрук В. Україна у пошуку втраченого майбутнього // Сучасність. – 1999. – № 5, С.66 – 78.

⁷⁶ Пірен М. Українська еліта і проблеми модернізації суспільства // Універсум. – 2000. – № 3-4. – С. 41-44.

становить достатньо самостійну, вищу, відносно привілейовану групу, наділену особливими психологічними, національними та політичними якостями, яка бере безпосередню участь у затвердженні і здійсненні рішень, пов'язаних з функціями управління, розвитку науки і культури (тобто творчі функції)⁷⁷.

На думку відомого політолога, доктора філософських наук, професора Фелікса Рудича: “Правлячий клас, правляча еліта представляє собою вищі соціальні прошарки, які володіють атрибутами впливу, зосередили в своїх руках реальну владу в основних сферах життєдіяльності держави. Це і депутатський корпус парламенту, і адміністративно-управлінська еліта, і еліта судової влади, і дипломатична еліта, і лідери політичних партій, громадських рухів, керівники аналітичних, політологічних центрів, фондів”⁷⁸.

Відомий український історик і політолог, фахівець у галузі етнополітології Левенець Юрій Анатолійович визначає еліту як соціальну спільноту (наголошуючи на тому, що вона гетерогенна), об'єднану близькістю установок, стереотипів і норм поведінки, що володіє єдністю (почасти відносною) цінностей, які поділяє. При цьому дослідник наголошує, що стандарти поведінки – реальні та ті, що декларуються, – можуть суттєво відрізнятись.

Юрій Левинець зазначає, що хто володіє владою, водночас володіє і здатністю управляти суспільством та впливати на поведінку його членів. Проте, на думку політолога, незважаючи на те, що демократичні зміни на сучасному етапі спрямовані перш за все на те, щоб перебороти наявний соціальний розкол, фактор влади має велике значення у формуванні та підтримці соціальної нерівності⁷⁹.

Микола Головатий впевнений, сьогодні час вимагає нової еліти, найперше – правлячої, і саме такої, яку підтримують широкі верстви українства. М.Головатий умовно поділяє політичну еліту України на “стару” та “нову”. При цьому, домінуючою за кількістю, силою, обсягом повноважень є “стара” еліта, до якої входять колишні партійні лідери, державні службовці, комсомольські працівники й активісти. “Нова” українська еліта формувалася, особливо з часу проголошення незалежності України, як носій переважно національно-культурних ідей, цінностей”. “Якщо така еліта з будь-яких причин не формується, старій нічого не лишається, як ще жорсткіше експлуатувати співвітчизників, шукаючи при цьому винуватців кризового стану. Сьогодні маємо саме таку ситуацію в Україні”⁸⁰. Звідси він робить висновок, що час вимагає людей прагматичних, енергійних, новаторів, комбінаторів і досить-

⁷⁷ Пірен М. Українська еліта і проблеми модернізації суспільства // Незалежний культурологічний часопис “Г”. – 2006. - № 45.

⁷⁸ Рудич Ф. Правляча еліта: її місце і роль в утвердженні української держави // Політ. менеджмент. - 2008. - №2(29). - С.3.

⁷⁹ Левенець Ю.А., Войналович В.А. (ред.) Проблеми української політики: аналітичні доповіді Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України. - К.: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2010. – 410 с.

⁸⁰ Головатий М. Проблеми і біль становлення української еліти // Нова політика. – 1999. – № 2. – С. 45 - 49.

таки молодих за віком, які хоча б частково були позбавлені комплексу меншовартості та ностальгії за комуністично–плановим минулим. Щоправда, одночасно констатується, що такий потужний прошарок в Україні з'явиться ще нескоро.

Український дослідник Олексій Крюков вважає, що сучасна українська еліта є досить суперечливим суспільним феноменом. Він пише, що “не можна заперечувати ту значну й активну роль, яку відіграли елітні прошарки суспільства на початку становлення України як незалежної держави та формування її базових інституцій. У той же час не можна знімати з еліти відповідальність за прорахунки на цьому шляху: укорінення в Україні соціальної поляризації, корумпованості, відчуженості влади від суспільства. Мотиви особистого збагачення, політичного марнославства, домінування психології тимчасовості стали, на жаль, характерними для поведінки значної частини представників вітчизняної еліти”⁸¹.

О.Крюков у структурі політичної еліти за критерієм шляху здобуття влади виокремлює дві взаємозалежні групи. Він пише: “На наш погляд, важливими характеристиками політичної еліти є наявність двох механізмів її рекрутування: шляхом призначення та шляхом виборів. Ці два механізми приводять до формування неоднорідності політичної еліти і дозволяють виділити в її структурі дві взаємозалежні групи: 1) групу, що утворює просунення, яке відбувається шляхом виборів (президенти, депутати всіх рівнів, лідери політичних партій); таку групу можна назвати політичною елітою у вузькому сенсі; 2) група, що формується шляхом призначення (міністри, інші чиновники, які очолюють управлінські структури державної влади)”⁸².

О.Лазоренко вважає, що політична еліта України почала формуватися у 90-тих роках. “Застосування терміну “політична еліта” до сучасних можновладців сьогодні може мати сенс тільки у разі, якщо еліту трактувати як володіння необмеженою владою та привілеями”. А.Пахарєв вважає: “В Україні поки що правляча верхівка виступає як формальна політична еліта, відповідаючи лише окремим якісним рисам цього поняття”⁸³. Він вважає, що “формальна політична еліта, яка опинилася при владі у перші роки незалежності має свої особливості, які полягають в тому, що вона є своєрідним симбіозом вчорашньої партійно–державної бюрократії, яка поспішно змінила попередні комуністичні переконання, політичних романтиків із числа інтелігенції, які вважали, що зможуть швидко і безболісно затвердити західні цінності демократії, і представників антирадянської опозиції, дисидентів....”.

Деякі політологи до складу формальної політичної еліти включають ще і політичних авантюристів і демагогів, які, використовуючи низький рівень

⁸¹ Крюков О. І. Політико-управлінська еліта України як чинник державотворення. - Київ: Вид-во НАДУ, 2006. - 252 с.

⁸² Крюков О. Основні підходи до визначення концепції еліти в суспільно-політичній думці ХХ ст. // Актуальні проблеми державного управління. Випуск 4 (18) 2004.

⁸³ Пахарєв А. Політико-управлінська еліта України: шляхи становлення, тенденції розвитку. // Політичний менеджмент – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=1&n=88&c=2176>

політичної культури населення, завойовують депутатські мандати і навіть добиваються вищих державних призначень у виконавчі структури влади”. У своєму дослідженні “Правляча еліта України” М.Шульга, О.Потехін, Н.Бойко використовують поняття “еліта” для характеристики правлячих груп України, розглядаючи їх на різних етапах розвитку українського суспільства (в основному у пострадянський період), аналізуючи різноманітні проблеми, що виникли в процесі суспільного розвитку: взаємовідносини “старої” і “нової” еліти, специфіка української правлячої еліти в пострадянський період, відношення між центральною і регіональною елітами.

На думку В. Буреги та В. Заблоцького, середовище еліти в перехідному суспільстві заповнене конгломератом утворень, до яких належать представники: • супереліти – діячі річних галузей, які відповідають найвищим вимогам сучасності та є частиною іміджу України на міжнародній арені; “реаеліти” – носії високого громадського авторитету (письменники, науковці, митці); “протоеліти” – репрезентують поступове утворення еліти нового гатунку і керуються відносно цивілізованими правилами гри. Це представники нового економічного класу, лідери впливових політичних партій, впливові журналісти, частина урядовців, керівники парламентських фракцій тощо. До представників цього прошарку можна віднести групу “фіктивної еліти” – тих, хто ніби обіймає високі посади, але фактично їм не відповідає ані за особистими якостями, ані за реальним впливом; “квазіеліти” – діячі, які мають певні ознаки “елітарності”, але насправді елітою не є (частина депутатів, які потрапили до парламенту випадково, урядовці, які використовують своє крісло для гідного “старту” у великий бізнес тощо); “латентеліти”, або “тіньові еліти” – ті, хто здійснює реальний вплив, але не бажає оприлюднення внаслідок переважно незаконного характеру діяльності (олігархи, “хрещені батьки”); “екс-еліти” – частина старої еліти, що зберігає певні позиції в суспільно-політичній діяльності⁸⁴.

В Україні, на думку українського політолога Володимира Полохала, “за умов первісного нагромадження капіталу вузьким колом осіб, часто тісно пов’язаних із колами старої партійної номенклатури, образ “влади” у суспільній свідомості поєднується не зі словом “еліта”, а зі словом “мафія”. Отже, в Україні можна говорити не про еліту, а про так звану псевдоеліту – явище, притаманне тоталітарним і неототалітарним політичним системам”⁸⁵.

В.Полохало стверджує, що після розпаду колишнього СРСР “сутність трансформації політичної влади та політичної еліти в Україні можна зрозуміти лише з контексту тіньового політичного процесу і таким чином – безболісного, навіть органічного для керівної політичної еліти переходу від комуністично-номенклатурного тоталітаризму до посткомуністично-номенклатурного неототалітаризму”. Це пояснюється невиразністю інтересів та слабкістю полі-

⁸⁴ Бурега В., Заблоцький В. Суспільство в період транзиції: український контекст. – Донецьк: Дон ДАУ, 2001.

⁸⁵ Цит. за: Цыганков П. Политология Роберта Даля // Социально-политические науки. - 1990. - №10. - с. 88.

тичної волі суб'єктів соціальної дії. Більшість населення неспроможна подолати стереотипи тоталітарної свідомості, не готова сприйняти альтернативні цінності, а саме – цінності громадянського суспільства.

Вітчизняний політолог Микола Іванович Михальченко, розглядаючи особливості української еліти незалежної України відзначає, що сформувалися вони переважно трьома шляхами:

- у результаті добору та розстановки кадрів КПРС, яка була правлячою до 1991 р.;

- як наслідок активного чи пасивного опору тоталітарно-колоніальному правлінню;

- як результат входження до політики нових груп та окремих громадських діячів, безпосередньо не пов'язаних ні з комуністичним режимом, ні з опором йому.

Підсумовуючи вищевикладене, можна констатувати, що В.Липинський заклав засади елітарних теорій та намагався прикласти їх до аналізу суспільних процесів в Україні. Д.Донцов зосередив свою увагу на питанні утворення національної еліти – “вибраної ініціативної меншості”. Основними завданнями цієї еліти є впровадження у свідомість українства національної ідеї, національної ідеології.

Запитання і завдання для самоконтролю

1. Природа елітарності людського суспільства.
2. Зміст поняття “еліта”.
3. Структура володарюючої еліти.
4. Визначення понять “володарююча еліта” та “політична еліта”.
5. Еліта як соціальне явище.
6. Еліта античної Греції: структура, особливості формування та трансформації.
7. Державний устрій та еліта стародавнього Риму.
8. Лицарство як еліта середньовіччя.
9. Особливості морально-етичного кодексу західноєвропейського лицарства.
10. Вплив лицарства на формування еліти середньовіччя.
11. Розвиток вчень про еліту в Античності.
12. Платон як попередник теорії циркуляції еліти.
13. Н.Макіавеллі як родоначальник наукового розгляду проблем правлячої еліти.
14. Засновники класичної елітології.
15. Елітарна теорія Парето.
16. Концепція еліти (“правлячого класу”) цесу Г. Моски.
17. Базисні положення теорій еліт Парето і Моски та їх відмінності.
18. Р.Міхельс як дослідник соціальних механізмів, що породжують елітарність суспільства.
19. “Залізний закон олігархічних тенденцій” Р.Міхельса.
20. Основні елітиські течії XIX-XX ст.
21. Ліберальні теорії еліт.
22. Елітизм та егалітаризм.
23. Теорія демократичного елітизму.
24. Концепція елітного плюралізму.
25. Неоелітизм.
26. Концепція “національної аристократії” В. Липинського.
27. Елітарні ідеї Д. Донцова.
28. Теорія рис політичної еліти Д. Донцова.
29. Особливості національного становлення українського народу у працях І.Лисяка-Рудницького.
30. Політична еліта в поглядах українських учених-емігрантів.
31. Проблеми квазіеліти в дослідженнях сучасних вчених.
32. Ідеї еліти в політичній думці України кінця XIX – початку XX ст.
33. Еліта як носій прогресивних ідей розвитку суспільства.

Завдання 1.

Наведіть та охарактеризуйте причини, що зумовлюють поділ суспільства на керуючих та керованих.

Завдання 2.

Доповніть твердження:

Суть “залізного закону олігархічних тенденцій”: демократія, щоб зберегти себе і досягти відомої стабільності, вимушена створювати організацію, а це пов’язано з виділенням в суспільстві _____, якій змушена довіряти _____. Тому демократія неминуче перетворюється на _____.

Завдання 3.

Назвіть, які головні функції політичної еліти визначають українські мислителі? Чи пов’язано це з історичними умовами тієї доби?

Завдання 4.

Порівняйте роль та значення інтелігенції у складі політичної еліти за вченням В. Липинського та Д. Донцова.

Завдання 5. Дайте відповідь та обґрунтуйте її.

В. Липинський є представником елітизму чи елітаризму?

Завдання 6.

Д. Донцов зазначав, “коли природа призначила когось бути наймитом, а він, пишаючись своїм багатством, прагнутиме піднятися до рангу вояка, а вояк – до рангу правителя й охоронця держави, не будучи того гідним, – то це веде до хаосу й до руйни”. Хто з дослідників висловлював подібні ідеї?

Завдання 7.

Назвіть та охарактеризуйте основні напрямки сучасної елітарної теорії.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. *Баранцева К.* Трансiсторичнi пiдстави буття елiти: соціально-фiлософський аспект : (стаття перша) // Фiлософська думка. – 2005. – № 1.
2. *Белл Д., Иноземцев В.Л.* Эпоха разбщенности: Размышления о мире XXI века. – М. : Центр исследования индустриального общества, 2007. – 304 с.
3. *Гелей С.Д., Рутар С. М.* Полiтологiя: Навч. посiб. - 6-те вид., перероб. i доп. - К.: Знання, 2007. – 309 с.
4. *Гошовська В.А.* Леся Українка – iдеолог української соціал-демократiї. – Х.: Харківський державний педагогiчний унiверситет, 1997. – 92 с.
5. *Гошовська В.А.* Становлення української соціал-демократичної думки кiнця XIX – початку XX столiття (проблема свiтогляду, національних особливостей, теоретичного осмислення на сторiнках преси). – Х.: Основа, 1997. – 422 с.
6. *Гошовська В.А.* Українська елiта: місце та роль у державотвореннi навчальний посiбник / за заг.ред. д.полiт.н., проф. В.А. Гошовської. – К.: НАДУ, 2010. – 136 с.
7. *Дмитро Донцов.* Націоналізм. – Вінниця: “ДПФ”, 2006. – 236 с.
8. *Донцов Д.* Твори. Геополітичні та ідеологічні праці – Л.: Кальварія, 2001. – т.1. – 475 с.
9. Енциклопедія політичної думки / За ред. Д.Міллера. Пер. з англ. – К., Дух і Літера. 2000. – 472 с.
10. *Желтов В.В.* Сравнительная политология: учебное пособие / В.В.Желтов.- М. : Академический Проект: Фонд “Мир”, 2008. – 648 с.
11. Історія політичних і правових вчень: Підручник. – Юрінком Інтер, 2007. – С.464.
12. *Кухта Б., Теплоухова Н.* Політична елiта і лiдерство. – Львів, 1996. – 224 с.
13. *Лащенко Р.* Лекції по історії українського права. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу:<http://library.kr.ua/elmuseum/zem/lecture.html>
14. *Левенець Ю.А., Войналович В.А.* (ред.) Проблеми української політики: аналітичні доповіді Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України. - К.: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2010. – 410 с.
15. *Липинський В.* Листи до братів-хліборобів. – Київ – Філадельфія, 1995. – 470 с.
16. *Лисяк-Рудницький І.* Український націоналізм // Енциклопедія українознавства. – Париж; Нью-Йорк, 1966. – Т. 5. – с. 1724.
17. “Львы” и “Лисы” украинской политики: О властвующей элите / А.А. Зоткин; НАН Украины, Ин-т социологии. – К. : Наук. думка, 2010. – 341 с.
18. *Однороженко О.* Українська (руська) елiта доби Середньовiччя і раннього Модерну: структура та влада. – К. : Темпора, 2011. – 422 с.
19. Парламентаризм та парламентська діяльність : словник-довiдник / за заг. ред. В.А.Гошовської. – К. : НАДУ, 2010. – 295 с.

20. *Рудич Ф.* Правляча еліта: її місце і роль в утвердженні української держави // Політ. менеджмент. – 2008. – №2(29). – С.3.

21. *Яковенко Наталя.* Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні ХУІ-ХУІІ ст. – Київ: Критика, 2002. – 416 с.

Навчальне видання

**Гошовська Валентина Андріївна
Задоя Катерина Федорівна**

**СТАНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ
ЕЛІТОЛОГІЧНОЇ ДУМКИ**

Навчально-методичні матеріали

Відповідальний за випуск *В. А. Дон*
Технічний редактор *О. Г. Сальнікова*

Підп. до друку 11.09.2013.
Формат 60 x 84/16. Обл.-вид. арк. 4,5. Ум.-друк. арк. 3,95.

Видавець Національна академія державного управління
при Президентіві України
03057, Київ-57, вул. Ежена Потье, 20, тел. 456-67-93.
E-mail: vydav@academy.kiev.ua

Свідоцтво серії ДК № 1561 від 06.11.2003.